

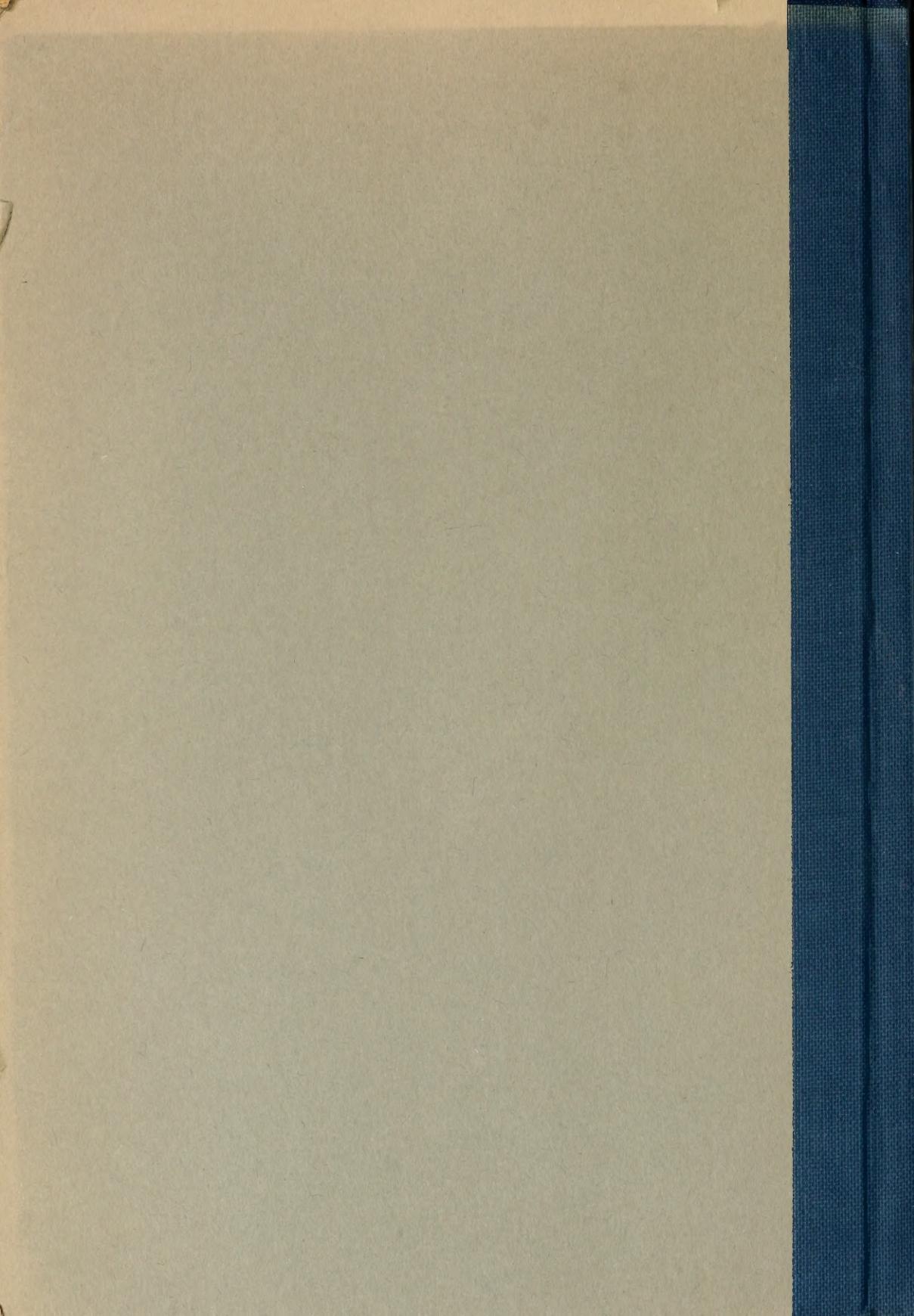
UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00296384 1

BL
25
R37
Bd.2
Heft 3

Religionsgeschichtliche Versuche
und Vorarbeiten.
Bd.2, Heft 3.

BL
25
R37
Bd.2
Heft 3

Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten

herausgegeben

von

Albrecht Dieterich und Richard Wünsch

in Heidelberg

in Giesen

II. Band 3. Heft

De poetarum Romanorum doctrina magica

quaestiones selectae

scripsit

Ludovicus Fahz

GIESZEN

J. RICKER'SCHE VERLAGSBUCHHANDLUNG
(ALFRED TÖPELMANN)

1904

Für Großbritannien und seine Kolonien:
WILLIAMS & NORGATE, 14 Henrietta Street, Covent Garden, LONDON W. C.

Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten

Früher sind erschienen :

I. Band.

ATTIS seine Mythen und sein Kult

von

Hugo Hepding

1903

VIII u. 232 Seiten

M 5.—

Ce travail est un excellent début pour les Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten. ... L'auteur est au courant de toutes les recherches récentes sur le sujet qu'il traite, mais il ne se borne pas à en résumer les résultats, il fait souvent des trouvailles heureuses et expose des idées personnelles avec une clarté qu'on souhaiterait trouver toujours dans les études d'histoire religieuse...

Franz Cumont in der Revue de l'instruction publique en Belgique.

II. Bd. 1. Hft.

Musik und Musikinstrumente im Alten Testament

von

Hugo Greßmann

1903

34 Seiten

M — .75

Greßmanns kleine Schrift gehört unbestreitbar zu den besten Arbeiten, welche über das von ihm behandelte Thema erschienen sind . . .

Literar. Zentralblatt, 1904 No. 12.

II. Bd. 2. Hft.

De mortuorum iudicio

scripsit

Ludovicus Ruhl

1903

77 Seiten

M 1.80

BL
25
R 37
Bd. 2
Heft 3

Vorliegende Arbeit bietet eine, wie der Philologie und Religionsgeschichte, so auch der Volkskunde hochwillkommene Zusammenstellung der literarischen und monumentalen Zeugnisse des klassischen Altertums über die Vorstellungen von einem Gerichte, dem sich die Seelen aller Verstorbenen in der Unterwelt unterwerfen müssen. Zugleich wird, soweit dies noch möglich ist, der historische Zusammenhang und der Fortschritt in der Entwicklung dieser Vorstellungen aufgezeigt. Ein äußerst dankenswerter Exkurs führt endlich noch aus, welche Rolle die Vorstellung von einem Buche des Gerichtes, das von den verschiedensten Persönlichkeiten geführt wird, bei den Alten gespielt hat.

G. Lehnert in den Hessischen Blättern für Volkskunde, Bd. 3, Heft 1.

699099

8.

De poetarum Romanorum doctrina magica

quaestiones selectae

scripsit

Ludovicus Fahz

GISSAE
IMPENSIS I. RICKERI
(ALFREDI TOEPELMANNI)
MCMIII

RELIGIONSGESCHICHTLICHE VERSUCHE UND VORARBEITEN

herausgegeben

von

Albrecht Dieterich und Richard Wünsch
in Heidelberg in Gießen

II. Band 3. Heft

699099
10.4.5-9

Litterarum monumentis uniuscuiusque nationis vel gentis sive eruditae sive incultae perlustratis nusquam non inveniuntur testimonia quibus edocemur quam obnoxii fuerint homines superstitionis rebus magicis, quantaque apud eos fuerit praestigiatorum artis vis atque auctoritas.¹⁾ Quam ob rem non mirum est, quod etiam Romani, quos Sallustius religiosissimos mortaliū appellat²⁾ fidem magiae habuerunt³⁾ superstitione quadam capti quam vel poetae saeculorum ante et post Chr. n. primi plane in carmina receperunt.⁴⁾ Quorum carminibus tot locis magicarum rerum memoria exhibetur, ut valde sit operae pretium magiae veterum reliquias congerere congestisque demonstrare, quae fuerit illorum poetarum doctrina magica, praesertim cum in dies plures reperiantur thensaui aptissimi ad spissam tenebrosamque superstitionum silvam si non penetratram ad tamen magis magisque collustrandam: papyros dico magicas. Talium chartarum ad hunc diem servatas habemus has:

1) et 2) papyros Parthey I et II, ed. G. Parthey, *Zwei griechische Zauberpapyri des Berliner Museums (Abhandlgn. d. König. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1865 p. 120 sqq.)*.

3) papyrus Lugdunensem J 384, ed. A. Dieterich, *Papyrus magica musei Lugdunensis Batavi (Fleckiseni annal. suppl. XVI 1888 p. 747 sqq.)*.

¹⁾ Veterum affero Plinium n. h. XXX 1, recentiorum Aug. Löwenstimm, *Aberglaube und Strafrecht, aus dem Russischen übers.* von J. Kohler, Berol. 1897 praefat. p. Vsq.

²⁾ Catilin. 12, 3.

³⁾ Guil. Wachsmuth, *Von der Zauberkunst der Griechen und Römer*, Athenaeum II 1817 p. 209 sqq.; Gu. Rein, *Das Criminalrecht der Römer*, Lips. 1844 p. 901 sq.

⁴⁾ Quod evicit vir doctissimus I. Bruns, *Der Liebeszauber bei den augusteischen Dichtern, Preuss. Jahrb. CIII 1901 p. 193 sqq.*

4) papyrus *Lugdunensem J 395*, ed. A. Dieterich, *Abraxas*, Lips. 1891, p. 167 sqq.

5) papyrus *Parisinam bibl. nat.*, ed. C. Wessely, *Denkschriften d. Kaiserl. Acad. d. Wiss. zu Wien. Phil.-hist. Class.* XXXVI 1888 p. 44 sqq.

6) papyrus *Mimaut du Louvre* 2391 ibid. p. 139 sqq.

Ad nr. 5 et 6 analecta ed. idem vir doctus *Zu den griechischen Papyri des Louvre und der Bibliothèque nationale, Jahresbericht d. K. K. Staatsgymnasiums Hernals* 1888/89.

7) papyrus *musei Britann. XLVI* ibid. p. 127 sqq.

8) papyrus *mus. Brit. XLVII* ib. p. 149 sqq.

9) papyrus *mus. Brit. CXXI* ed. idem vir doctus in eorundem commentariorum vol. XLII 1893 p. 16 sqq.

10) papyrus *mus. Brit. CXXII* ib. p. 55 sqq.

11) papyrus *mus. Brit. CXXIII* ib. p. 60 sqq.

12) papyrus *mus. Brit. CXXIV* ib. p. 63 sqq.

Ad nr. 7—12 inspicienda est F. G. Kenyonis quoque editio: *Greek Papyri in the British Museum, London* 1893 p. 64 sqq.; huius editionis censuram egit U. Wilcken, *Gött. gel. Anz.* 1894 p. 716 sqq. Nonnullas praeterea emendationes invenies apud Gu. Kroll, *Philol.* LIV 1895 p. 560 sqq.¹⁾

Quibus subsidiis natus mihi proposui agere de poetarum Romanorum artificiis magicis. Cum vero omnia complecti non valerem, selegi tractanda duo nec non gravissima, quibus in describendis illorum temporum poetae praeципue versabantur, necromanteam dico²⁾ atque amatoriam artem magicam.³⁾ Quibus papyrorum carminumque testimoniis adieci locos ex aliorum temporum poetis rerumque scriptoribus desumptos, quos similes satisque idoneos duxi ad materiam quae tractatur illustran-

¹⁾ Gu. Crönert, *Additamenta in papyros mus. Brit., Classic. Rev.* XVII 1903 p. 26 sqq. inspicere nondum potui.

²⁾ v. Pauly, *Realencyclopädie* IV 1846 p. 1411 sqq. s. v. Magia; C. Liedloff, *De tempestatis, necromantiae, inferorum descriptionibus, quae apud poetas Romanos primi p. Ch. saeculi leguntur, diss.* Lips. 1884 p. 3 et 17.

³⁾ v. O. Hirschfeld, *De incantamentis et devinationibus amatoriis apud Graecos Romanosque, diss.* Regimont. 1863; Bruns, l. s. p. 194, quorum testimoniis evincitur, quam verum sit Platonis illud (conviv. p. 203 D): ἔρως δεινὸς γόνης καὶ φαρμακεῖς.

dam. Ne quis autem miretur, me Romanorum carmina explicaturum esse vel e graecis posteriorum temporum monumentis, memoria teneat, quam tenax veterum superstitionum omnis ars magica sit, quae ab omni immutatione prorsus abhorreat, quantumque Graecorum religioni et superstitioni debuerint Romani, imprimis poetae.

Sed priusquam singularum artium apparatus atque auxilia inspiciamus, haud inutile est visum pauca praefari de viis rationibusque, quibus omnis magia procedat.

Magi vel homines, qui magorum praeceptis usi magicas res agunt, id spectant, ut, quae supra hominum vires sunt, deorum, imprimis inferorum auxilio adipiscantur. Quod ut assequantur auxiliis utuntur similibus eis, quae pii homines adhibent ad gratiam deorum sibi parandam sacrificia atque precatio[n]es offerentes. Et hae ipsae tamquam uniuscuiusque artificii magici partes nobis occurunt necromanteae atque amatoriae artis magicae actionem contemplantibus. Quibus partibus numquam non accedit tertium quoddam remedium, quo artificium melius perficiatur eiusque vis augeatur; saepius enim fit, ut adhibeat auxilium aliquod, quo pericula ipsi actioni imminentia prohibeantur et averruncentur, quod Graeci appellant *φυλακτήριον*.

Quibus verbis praemissis rem ipsam adeamus eamque ita instituamus ut primo capite necromanteae actiones contemplur, capite secundo artis amatoriae magicae apparatus quantum ad sacrificia precatio[n]es phylacteria dispiciamus. Quo facto quid ex his duobus capitibus sequatur fusius exposi-turi sumus in capite tertio, quo opusculum concludetur.

CAPVT I

DE NECROMANTEA

Inter omnes constat quam angustissime magiam cohaerere cum religione.¹⁾ Quod primo iam obtutu est perspicuum nobis de magiae elemento vel gravissimo quaerentibus, de sacrificio. Ut deorum in cultu omnium efficacissimum esse sacrificium humandum,²⁾ ita in arte magica summa vi instructum putabatur. Itaque verisimillimum est etiam a Romanis antiquissimis temporibus homines esse immolatos non solum ad deos colendos, sed etiam ad magicam rem imprimis necromanteam perficiendum. Cuius moris, si non Romae, at tamen in Italia vulgati ipsos Romanos habemus testes.³⁾ Certe vel saeculo a. Chr. primo ab Italibus gentibus aliisque imperii Romani populis homines esse sacrificatos testatur Plinius, qui nat. hist. XXX, quo libro magicas res detegere sibi proposuit, refert (§ 12): '(anno urbis DCLVII) senatus consultum factum est, ne homo immolaretur, palamque fit, in tempus illud sacra prodigiosa celebrata'. Cum Plinio facit Servius, qui ad Verg. Aen. VI 107 adnotat: 'necromantia vel sciomantia sine occisione hominis non fiebant'. Quibus locis addas Cic. in Vatin. 14: 'Volo ut mihi respondeas tu ... quae te tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut cum inaudita ac nefaria sacra suscepferis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis deos Manes mactare soleas'.

¹⁾ Plin. n. h. XXX 1.

²⁾ J. Lippert, *Die Religionen der europäischen Kulturvölker* p. 287 sqq.

³⁾ v. J. Marquardt, *Staatsverw.*² III p. 193sq.; P. Stengel, *Kultusaltert.*² p. 117, adn. 9. Alter iudicat G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer* p. 31, 354.

Idem iam inter poetas exhibit Lucanus (VI 710 sq.), cuius Erichtho his verbis inferos obtestatur:

‘si quis, qui ¹⁾ vestris caput extaque ²⁾ lancibus infans ³⁾
inposituit, victurus erat, parete precanti’.

Quibus cum verbis optime sunt conferendi eiusdem poetae versus de eadem maga dicti VI 556 sqq.:

‘Nec refugit caedes, vivum si sacra cruem
extaque funereae poscunt trepidantia mensae;
volnere sic ventris, non, qua natura vocabat,
exrahitur partus ³⁾ calidis ponendus in aris.’

Valde nostra interesset scire ad quemnam ritum illae victimae morti sacratae inferisque sint sacrificatae. Sed cum de ea re nihil ex illis locis sumi possit, ad alterum genus sacrificii convertamus, cuius de ratione melius fusiusque edocemur. Praeter homines enim inferis offeruntur animalia una cum liquore varii generis. Hoc sacrificio primus usus est Ulixes Od. XI 23 sqq. Atque hoc Homericum necromanteae exemplum omnibus ⁴⁾ notissimum poetae Romani non solum in universum imitati sunt, ita ut perbene Liedloffio assentiri possimus, qui dicit ⁵⁾ descriptam manium consultationem ‘Homeri auctoritate . . . ad sollemnem carminis epicis apparatum pertinere’, sed etiam in singulis sunt secuti. quod comprobetur his argumentis:

¹⁾ *quis, qui* codd. et Francken, *quisquis* Hosius.

²⁾ v. Anthol. Lat. ed. A. Riese I 406, 3 (de sacris evocantis animas Magnorum): ‘Pectoris ingenui salientia viscera flammis imposuit’.

³⁾ Pueros a Maxentio immolatos esse prodit Euseb. hist. eccl. VIII 14, 5 et vit. Constant. I 36, a Valeriano hist. eccl. VII 10, 4, a Pollentiano Ammianus Marc. XXIX 2, 17: ‘exsepto vivae mulieris ventre atque intempestivo partu extracto, infernis manibus excitis de permutatione imperii consulere ausus est.’ Quibus locis adicias Pap. Par. vs. 2579, ubi sacrificatur ζυβρον γριψανός. — Imaginem, qua puer a magis trucidatur, invenies apud Furtwaenglerum, *Antike Gemmen* tab. XXV 7; inspicias etiam eiusdem libri vol. III p. 230 sqq. Aliam imaginem eiusdem generis habent Darhemberg et Saglio, *Diction. des Antiqu.* s. v. *Magia*, Fig. 4784.

⁴⁾ v. P. Vergilius Maro *Aeneis* Buch VI erklärt von E. Norden, Lips. 1903, p. 196 adn. 1.

⁵⁾ l. s. p. 3.

Ut apud Homerum¹⁾ primum terra effoditur:
 Hor. serm. I 8, 26 Canidia eiusque ministra:
 ‘scalpere terram unguibus’,
 Sen. Oed. 550 Creo de Tiresia mortuos vocante narrat:
 ‘effossa tellus’,
 ib. 564sq.: ‘multo specum
 saturat cruento’,
 Stat. Theb. IV 451 idem Tiresias:
 ‘Principio largos noviens tellure cavata
 inclinat Bacchi latices’,
 ib. 502 exclamat:
 ‘Laevaque convulsae dedimus carchesia terrae.’

Valer. Flacc. Arg. I 735 ab Alcimede ‘in scrobibus cruentis’ confunditur ad Cretheum excitandum.

Focis factis²⁾:

Stat. Theb. IV 456sq.:

‘Tris Hecatae, totidemque satis Acheronte nefasto virginibus iubet esse focos; tibi rector Averni,
 quamquam infossus humo superat tamen agger in auras pineus; hunc iuxta cumulo minor³⁾ ara profundae erigitur Cereri’,

et incensi igne rogi:

Sen. Oed. 550sq.: ‘super rapti rogis
 iaciuntur ignes’,

Heliod. Aeth. VI 14 ή πρεσβύτις . . . πυραιὰν . . . ἔξηψε . . . τὸν βραχίονα ἐντεμοῦσα⁴⁾ καὶ δάρηντς ἀκρέμονη τοῦ αἵματος ἀποψήσασα τὴν πυραιὰν ἐπεψέναζεν.

¹⁾ Od. XI 25 βόθροις ὅρνξ, quo de usu v. Stengelium l. s. p. 17sq. 26. 121; Lucian. necyom. 9, philops. 14; Heliod. Aethiop. VI 14. Non omittam fossam etiam a Propertio IV 5, 11 et ab Ovidio met. VII 243 in simili sacrificio commemoratam.

²⁾ De foco atque igne nihil apud Homerum legitur. Haec atque talia e consuetudine sacrificii sumpserunt poetae omnibus qui tunc erant notissima.

³⁾ ‘ut coniugi, marito merito humilior’ vet. schol.; memineris humiles aras institutas esse inferis, vid. Serv. ad Verg. eel. V 66; de humilibus aris ad cultum manium exstructis disseruit E. Rohde, Psyche² I p. 35.

⁴⁾ Vide Senec. nat. quaest. IV 6, 7.

animalia¹⁾ mactantur:

Hor. serm. I 8, 27sq. Canidia eiusque ministra:
 ‘pullam²⁾ divellere mordicus³⁾ agnam
 cooperunt.’

Addam Lucian. neeyom. 9 τὰ μῆλα κατεσφάξαμεν. Max. Tyr XIV 2 ἐντεμὸν σφάγια.

animalia sunt nigra atraque⁴⁾:

Sen. Oed. 556:

‘Nigro bidentes⁵⁾ vellere atque atrae boves⁶⁾
 antro trahuntur’.

Stat. Theb. IV 445 de Tiresia:

‘Velleris obscuri pecudes armentaque sisti
 atra monet. . .

449 tum fera caeruleis intexit cornua sertis
 ipse manu tractans.’

animalia ignibus traduntur:

Sen. Oed. 558: ‘vivunque trepidat igne ferali pecus’
 ib. 564: ‘solidasque pecudes urit (sacerdos)’.

Stat. Theb. IV 466: ‘semineces fibras . . . reddit (ignibus
 Manto)’.

eorumque sanguis focis libatur:

Sen. Oed. 563: ‘sanguinem libat focis (Tiresias)’.

aut crux in fossam⁷⁾ infunditur:

Hor. serm. I 8, 28: ‘cruor in fossam confusus’.

Sen. Oed. 564sq.: ‘multo specum
 saturat crux’.

Stat. Theb. IV 453: ‘suadumque crux (inclinat in
 tellurem cavatam)’.

¹⁾ Od. XI, 35. De animalibus ad sacrificia vel actiones magicas adhibitis egit Dieterich, pap. magic. p. 784sqq.

²⁾ Tib. I 2, 62.

³⁾ v. E. Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 308.

⁴⁾ Stat. Theb. IV 467: ‘frondes atrae’.

⁵⁾ Ulixes promittit se Tiresiae οὐρὶς ερείσεμεν οὐρὶς ποιησέλαν, Od. XI 32sq.

⁶⁾ Od. XI 30.

⁷⁾ Od. XI 36, Claudian. in Ruf. I 125. Lucian. neeyom. 9 τὸ αἷμα
 περὶ αὐτὸν (sc. τὸν βόθρον) εστείσαμεν. Maxim. Tyr. 14, 2 χείμενος κούνες.

Val. Flacc. Arg. I 740:

'talia libato pandebat sanguine Cretheus
(in scrobes)'.

Quibus locis addas August. de civ. dei VII 35: 'Varro
... adhibito sanguine etiam inferos perhibet sciscitari et
νεκρομαρτείαν graece dicit vocari'.

Libantur

lac¹⁾:

Sen. Oed. 565 sq.: 'libat et niveum insuper lactis liquorem'.
Stat. Theb. IV 452 sq.: 'munera verni lactis'.

Neque omittendum est quod Tibullus dicit de saga
I 2, 47 sq.:

'Iam tenet infernas magico stridore catervas,

iam iubet aspersas lacte referre pedem',

ad quos versus conferas Stat. Theb. IV 545 sq.:

'Argolicas magis hoc appelle precando

Thebanasque animas; alias avertere gressus

lacte quater sparsas, moestoque excedere luco,

nata, iube'.²⁾

Hel. Aeth. VI 14: ἐπέχει (ἢ πρεσβύτις) γάλακτος.

mel³⁾:

Stat. Theb. IV 453: Tiresias libat manibus 'Actaeos
imbris'.⁴⁾

Hel. Aeth. VI 14 μέλιτος ἐπέχει (ἢ πρεσβύτις) τῷ βόθρῳ.
vinum⁵⁾:

Sen. Oed. 566 Tiresias: 'fundit et Bacchum'.

Stat. Theb. IV 452: 'Bacchi latices'.

Hel. Aeth. VI 14 οἴνον . . . ἐπέσπενδεν (ἢ πρεσβύτις).

aqua⁶⁾:

¹⁾ H. Usener, *Milch und Honig*, Mus. Rhen. LVII 1902 p. 182;
Norden ad Verg. Aen. VI 706.

²⁾ Lacte apud Tibullum effectus magicus solvitur (vide infra p. 21
adn. 1); apud Statium reliqui manes arcentur, ne actionem turbent: hic
est igitur *γελαστήριον*.

³⁾ Od. XI 27; Usener et Norden, l. s.

⁴⁾ Vide commentatores ad hunc locum, qui de liquore Attico cogitant.

⁵⁾ Od. XI 27.

⁶⁾ Od. XI 28. Usener l. s. p. 184 sq.

mirum in modum aquam poetae illi non commemorant excepto Val. Flacc. Arg. I 730sq.: 'et largus Phlegethontis operti stagnat honos'.¹⁾ Etiam apud Lucianum necyomant. 7 adhibetur, ubi Menippus narrat: ποτὸν sibi fuisse γάλα καὶ μελικρατον²⁾ καὶ τὸ Χοάσπον³⁾ ὕδωρ, quocum loco conferas Pap. Parth. I 20 sq.: καὶ λαβὼν τὸ γάλα σὺν τῷ [μέλι]τι ἀπόπει πρὸν ἀνατολῆς ἤλιον καὶ ἔσται τι ἐνθεον ἐν τῇ σῇ καρδίᾳ.

Restat ut afferamus eodem modo quo potum etiam dapes⁴⁾ inferis esse sacrificatas:

Sen. Oed. 557: 'flamma praedatur dapes'

cui loco asseram Hel. Aeth. VI 14: πέμψα⁵⁾ στεάτινον εἰς ἀνδρὸς μίμημα πεπλασμένον δάφνην καὶ μαράθῳ καταστέψασα εἰς τὸν βόθρον ἐνέβαλεν (ἱ πρεσβύτις). Hoc loco moneam, πέμψα illud esse exemplum aptissimum, quo Servii verba ad Aen. IV 512 prolata illustrentur: 'in sacris quae exhiberi non poterant simulabantur, et erant pro veris'. Non homo ipse, quem priscis temporibus occisum esse diximus supra p. 4. sed imago hominis sacrificatur.

Denique afferre non omittam praecepta Pap. Par. 1390 sqq.,⁶⁾ quibus animi mortuorum eliciuntur ψυχοῖς ἄρτον⁷⁾ idem valentibus quod Heliodori πέμψα: mortuorum cibus est quo comeso vires vitamque recipiunt.

Diximus adhuc de sacrificiis quibus evocantur mortuo-

¹⁾ v. Turneb. adversar. XXII 28; in similibus sacrificiis aquam adhiberi solitam fuisse testantur Serv. Verg. Aen. IV 412 et Hor. epod. V 25sq.:

'At expedita Sagana per totam domum
spargens Avernales aquas.'

Talem aquam non vere infernalem fuisse (v. supra Phlegethontis liquorem) demonstratur Servii verbis in media pagina prolatis.

²⁾ De μελικράτῳ ad cultum infernum pertinenti vide Stengelium, l. s. p. 111, ad mortuorum cultum ib. p. 132.

³⁾ Huius quoque fluminis aqua sacra erat, nam Persarum regi bibenda servabatur, vid. Her. I 188.

⁴⁾ Od. XI 28 ἵπι δ' ἄγρια τευχὰ παικτον.

⁵⁾ C. Bötticher, *Tektonik der Hellenen*² II 543. L. Deubner, De incubatione p. 43.

⁶⁾ Hos versus edidi in fine capituli tertii.

⁷⁾ Qui apud Luc. dial. mer. IV 5 commemoratur panis, μισθὸς τῆς μαγείας est.

rum animae, iam veniamus ad alteram evocationis partem, pre cationes¹⁾ dico, quae papyrorum magicarum praeceptis nominantur λόγοι. Ac primum quidem praemittam eos locos, quibus poetae carmen vel cantum magicum commemorant. Sunt autem hi:

Verg. Aen. IV 487 Dido de Massylae gentis sacerdote narrat:

‘Haec . . . carminibus . . . .
nocturnos . . . movet manes: mugire videbis
sub pedibus terram.’

ad quem locum conferas verba Medeae apud Ov. met. VII 206 sq.:

‘iubeoque . . . .
et mugire solum, manesque exire sepulcris’.
Hor. epod. XVII 77 sqq. Canidia de se ipsa loquitur:
‘et polo
deripere Lunam vocibus possim meis
possim crematos excitare mortuos’.

Tib. I 2, 45 sqq. de saga:

‘Haec cantu finditque solum manesque sepulcris
elicit et tepido devocat ossa rogo:
iam tenet infernas magico stridore catervas’.

Ov. am. I 8, 17 sq. de Dipsa:

‘Evocat antiquis proavos atavosque sepulcris
et solidam longo carmine findit humum’.

Ov. rem. a. 253 sq. poeta de se ipso:

‘Me duce non tumulo prodire iubebitur umbra,
non anus infami carmine rumpet humum’.

Sed iam convertamus ad numina, quae in necromantea invocantur.

Imprimis nimirum Hecate appellatur, ‘adiutrix . . . cantusque artisque magorum’.²⁾

Hor. serm. I 8, 33: ‘Hecaten vocat altera’ scil. Canidiae ministra.

Lucan. VI 736 sqq. Erichtho minatur:

¹⁾ Vide Maxim. Tyr. XIV 2 εὐεργέτειος.

²⁾ Ov. met. VII 195.

'Teque deis, ad quos alio procedere voltu
facta soles, Hecate, pallenti tabida forma
ostendam faciemque Erebi mutare vetabor'
quocum loco conferas Tiresiae verba Stat. Theb. IV 514 sq.:
'Novimus et quidquid dici noscique timetis
et turbare Hecaten'.

Magus apud Lucianum necyom. 9 ἐπεβοᾶτο . . . νυκίαν
Ἐκάτην.

Papyrorum magicarum loci sunt hi:

Pap. Paris. 1432 sqq. οὐρία 'Ἐκάτη φορβα φορβα βαρβαρω
φωρφω φωρβαι εἰνοδια κύων μέλαινα. ib. 1443 'Ἐκάτη χθονία.
ib. 1462: 'Ἐκάτη.'¹⁾

Secundo loco plerumque invocantur inferum et rex²⁾
et regina.

Lucan. VI 697: 'rector terrae' nomine³⁾ omissio ut
vs. 742 sqq.:

'Tibi, pessime mundi
arbiter, inmittam ruptis Titana cavernis
et subito feriere die'.

Senec. Oed. 559: 'qui manes regis'.

Stat. Theb. IV 474: 'saevissime fratrum'.

Stat. Theb. IV 459 sq. iuxta coniugis fucum
'cumulo minor ara profundae
erigitur Cereris';

de hoc loco iam p. 6 diximus.

Luc. VI 699 sqq.:

'caelum matremque perosa
Persephone⁴⁾ nostraeque Hecatae⁵⁾ pars ultima, per quam
manibus et mihi sunt commercia linguae'.

¹⁾ v. R. Wünsch, Def. tab. Att. praef. p. XII.

²⁾ Regnum eorum ipsum invocatur Verg. Aen. VI, 264: 'Di quibus
imperium est umbrarum, umbraeque silentes'; W. Headlam in *Class. Review* XVI 1902, 55. v. praeterea Stat. Theb. IV, 473 et infra p. 13
adn. 1 al.

³⁾ Πλούτεν Pap. Par. 1462.

⁴⁾ Lucian. necyom. 9 magus ἐπεβοῖτο . . . ἐπαιρῆν Ηερσεγόνειαν. Vide
Wünschium, l. s. p. VIII: 'Ἐρμῆν πιλήσων χθόνιον καὶ Φερσεγονήαν.'

⁵⁾ nostraeque Hecatae Francken codices secutus; nostrique, Hecate,
Hosius.

Cui loco conferas Pap. Par. 1402 sqq.: *τρικάρανε νυχία
βορβοροφόρβα παρθένε . . . περσεφάσσα.*

Praeterea carmine coguntur Mercurius:¹⁾

Stat. Theb. IV 481 sqq.:

‘Tu separare coetu
Elysius, Persei,²⁾ pios, virgaque potenti
nubilus Arcas agat’.

Val. Flacc. Arg. I 736 sqq.:

‘saevoque vocat grandaeva tumultu
Thessalis exanimis atavos magnaueque nepotem
Pleiones’.

Pap. Par. 1443 et 1463³⁾ *Ἐρμῆς χθόνιε.*

Chaos, h. e. Orcus nomine poetico dictus.⁴⁾

Luc. VI 696:

‘Et Chaos innumeros avidum⁵⁾ confundere mundos’.

Pap. Par. 1459 *Χάος ἀρχέγονος.*

Charon:

Luc. VI 704: ‘flagrantis portitor undae’.

Stat. Theb. IV, 479 Tiresias exclamat:

‘plena redeat Styga portitor alno’.⁶⁾

Pap. Par. 1452 *Χάρων χθόνιε.*

Styx:

Lucan. VI 698: ‘Styx’,⁷⁾

Pap. Par. 1460: *Στυγὸς ὑδωρ*, cui asseram ibid. 1461
νάματα λῃστῆς atque adnotem Luc. VI 685 sq., quo loco Erichtho
excantat:

‘Lethaeos . . . deos’,

¹⁾ Apul. apol. 31: ‘ut solebat ad magorum ceremonias advocari
Mercurius carminum inventor’; idem Prudent. contra Symmach. I 84 sqq.

²⁾ Est Hecate, Persei filia.

³⁾ Dieterich, Abraxas p. 66 de his Mercurii precationibus fusius egit.

⁴⁾ G. Ettig, Acheruntica, *Leipziger Studien f. class. Philol.* XIII
1891 p. 371.

⁵⁾ Similiter Senec. Troad. 411: ‘tempus nos avidum devorat et Chaos’;
Chaos invocatur etiam Verg. Aen. VI 265.

⁶⁾ v. Ettig l. s. 374 adn. 1.

⁷⁾ Phlegethon invocatur Verg. Aen. VI 265.

et Senec. Oed. 559 sq. de Tiresia:

‘vocat . . . manes¹⁾ teque qui manes regis
et obsidentem claustra Lethaei lacus’.

Cerberus:

Stat. Theb. IV 486 sq. Tiresias exclamat:
‘nec lucis egentes

Cerberus occursu capitum detorqueat umbras’.²⁾

Optatur hoc loco tantum, ne rem magicam impeditat. quod cum minoris momenti sit, mirum non est, non invocari τὸν Κέρβερον ad necromanteam perficiendam in papyris magicis. idem dicatur in deum a Cerbero diversum quem Erichtho Luc. VI 702 advocat:

‘Ianitor et sedis laxae, qui viscera sacro
spargis nostra cani’.

De hoc egit O. Rossbach, *Daemonen der Unterwelt*, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 593 sqq.

Elysium:

Lucan. VI 698 sq. Erichtho³⁾ invocat campos:
‘quos nulla meretur

Thessalis Elysius’.

Stat. Theb. IV, 481 sq. Tiresias exclamat:
‘tu separe coetu

Elysius, Persei pios’,

ib. 520: ‘Panditur Elysium’.

Deest in papyris magicis.

Parcae:

Luc. VI, 703 sq.:
‘repetitaque fila sorores
tracturae’,

¹⁾ v. Val. Flacc. Argon. I 738: ‘exanimes atavos’; Maxim. Tyr. XIV, 2 ἀπενικετό ψυχήν ὄποι δὲ τοῦτο πατέρων.

²⁾ v. Senec. Oed. 580 sq. Si Luc. VI 733 sq. Erichtho minatur:
‘Stygiasque canes in luce superna
destituam’

non Cerberum dicit sed canes Hecatam deam secutos, vide R. Wünsch,
Festschr. für C. F. W. Müller p. 115.

³⁾ Quam Sextus, Pompei filius, orat vs. 600: ‘Elysius resera sedes’.

cui loco conferas Pap. Par. 2795 ubi *νήματα Μοιρῶν*¹⁾, licet aliam ad rem magicam adiuvandam invocentur.

Eumenides:

Luc. VI 695:

'Eumenides Stygiumque nefas Poenaeque nocentum'.²⁾
Pap. Par. 1463 sq.: *Μοῖραι καὶ Ποιναί*. ib. 1448 sq.: *Ἄμαρτιαι χθόνιαι*.

Furiae:

Hor. Serm. I 8, 33 sq. Sagana Canidiae ministra vocat:
'saevam ... Tisiphonen'.

Luc. VI 730 sqq. Erichtho:

'Tisiphone vocisque meae secura Megaera
non agitis saevis Erebi per inane flagellis
infelicem animam'?

Stat. Theb. IV, 456 sq. Tiresias:

'Tris ..... satis Acheronte nefasto
virginibus iubet esse focos'.³⁾

ib. 483 sqq.:

'per crimina functis
qui plures Erebo pluresque e semine Cadmi
anguie ter excusso et flagranti praevia taxo,
Tisiphone, dux pande diem',

ib. 500 sq. :

'Tiresias nondum adventantibus umbris
“testor”, ait, “Diras, quibus hunc saturavimus ignem”.

Lucian. necyom. 9 magus ἐπεβοᾶτο καὶ Ποινὰς καὶ Ἐφινίας.

Pap. Par. 2798 sq. comparare licebit:

*Tισιφόνη τε Μέγαιρα*⁴⁾ καὶ Ἀλληλιώ πολύμορφε
quamquam ad necromanteam ipsam perficiendam hoc loco non
invocantur.

¹⁾ Ib. 454 *νήματα Μοιρῶν* ad rem magicam non spectant.

²⁾ Lucian. necyom. 8 μάχος . . . ἐπεβοᾶτο καὶ Ποινὰς καὶ Ἐφινίας.

³⁾ Vide supra p. 6.

⁴⁾ περσεργοῦ τε μετεορά papyrus exhibit iam a Meinecio correcta
Vide Orph. Argonautic. 968 ed. Abel: *Tισιφόνη τε καὶ Ἀλληλιώ καὶ δια*
Μέγαιρα.

Restat ut afferamus numen quoddam magicis in rebus efficacissimum quo invocato inferum pertinacia frangitur. Nam Luc. VI 745 sqq. minatur maga se compellaturum illum

‘quo numquam terra vocato
non concussa tremit, qui Gorgona cernit apertam
verberibusque suis trepidam castigat Eriny,
indespecta tenet vobis qui Tartara, cuius
vos estis, superi, Stygias qui peierat undas?’

De eodem dixit Stat. IV 517:

‘triplicis mundi summum, quem scire nefastum’.

Qui de illo deo edoceri studet, mittatur ad Ettigium (Acheruntic. p. 369 adn. 1), qui reliquos deos, quos nominare nefas est, collegit.

CAPVT II

DE AMATORIA ARTE MAGICA

Amatoria ars magica plane simili ratione atque necromantea exercetur.¹⁾ Quare et hic primum est agendum de sacrificio.

Cum humani sacrificii testimonium non exstet,²⁾ statim transeamus ad animalia. Animal esse sacrificatum narrat

Tibull. I 2, 61 sq.:

‘nocte serena
concidit ad magicos³⁾ hostia pulla⁴⁾ deos’.

Ut in necromantea hostiae vel integrae vel e parte ignibus traduntur, ita in amatoria quoque magia animalium partes cremantur. Quarum in numero sunt habenda:

‘ossa⁵⁾ ab ore rapta ieiunae canis’, quae Canidia Hor. epod. V 23 sq. comburi iubet.

Tamen aliquid interest inter hoc sacrificium atque ea animalium ossa quae ad inferos evocandos adhibentur. Quod facile perspicitur collatis reliquis rebus a Canidia eiusque ministris usurpatiis (vs. 17 sqq.):

---

¹⁾ Vide supra p. 3.

²⁾ Nam puer terrae infossus (Hor. epod. V) non sacrificatur, ut *rezen-δεινον* factus inserviat Canidiae (O. Crusius Mus. Rhen. XLIV 1889 p. 451, sed fame interimitur, ut medulla et aridum iecur (v. 37) praesto sint ad philtrum validissimum parandum, qua de re agam infra p. 26 sq.

³⁾ v. Lucan. VI 577.

⁴⁾ v. supra p. 7 adn. 2.

⁵⁾ Vide Hor. Serm. I 8, 22; Ov. her. VI 89 sq.; Lucan. VI 552 sq.

'iubet sepuleris¹⁾ caprificos erutas,
 iubet cupressus²⁾ funebres
 et uncata turpis ova ranae sanguine
 plumamque nocturnae strigis³⁾
 herbasque,⁴⁾ quas Iolcos atque Hiberia
 mittit venenorum ferox, . . .
 flammis aduri Colchicis'.

Quis est quin videat cremari illas res ad suffiendum?
 Alterum suffimenti exemplum exhibetur Verg. ecl.
 VIII, 64sq., quo loco Amaryllis iubetur:

'Effer aquam⁵⁾ et molli cinge haec altaria⁶⁾ vitta⁷⁾
 verbenasque⁸⁾ adole pingues et mascula⁹⁾ tura'.¹⁰⁾
 et vs. 82:

¹⁾ Omnia quae cum mortuis cohaerent magnam vim habent in arte magica. v. Lucan. VI 526; infra p. 42 sqq.

²⁾ Verg. Aen. VI 216: 'ferales . . . cupressos'. de ferali huius arboris vi v. Pauly-Wissowa IV, 1932 sqq.

³⁾ Qui locus obversatus esse videtur Propertio qui III 6, 27 sqq. dicit de philtoris:

'illum turgentis ranae portenta rubetae
 et lecta exsectis anguibus ossa trahunt
 et strigis inventae per busta iacentia plumae'.

de ranae sanguine v. Riess apud Pauly-Wiss. s. v. *Aberglaube* p. 70, 58 sqq.

⁴⁾ v. vs. 67 sq.; Lucan. VI 683 sq.

⁵⁾ v. supra p. 8 sq.

⁶⁾ Ib. vs. 105; Prop. I 1, 19 sq.

⁷⁾ v. Prop. IV 6, 6; III 6, 30.

⁸⁾ v. Io. G. Lenz, *Botanik der alten Griechen und Römer*, Gotha 1859 p. 191 sq.; Donat. Ter. Andr. IV 3, 11.

⁹⁾ Suspiceris hanc sexus significationem ad Venerem spectare, sed est vulgaris Graecorum distinctio, quod probatur inspectis locis his: Diosc. de m. m. I 81: προτείει δὲ ὁ ἄρσην, Alciph. II 4 p. 67 Hercher: ιερεῖσαι καὶ λιβανωτὸν ἄρσενα, Lenz, l. s. p. 655. Plin. XII 62: 'Graeci stagonian et atomum (masculam) appellant', ubi ἄρσος 'non exsectus' est ideoque masculus. idem sibi vult ἄτυκτος: Pap. Parth. II 24 sq.: ἐπί[θυ]μος δὲ ἐπι-πλικόμενος λιβανον ἄτυκτον, Pap. Par. 214 sq.: ἐπιθυε ἐπὶ θυμαστῆριον γῆρον ἄτυκτον λιβανον σταυρούτον, ib. 1990 sq., 3196: λιβανον ἄτυκτον, 907: λιβανον ἀρσενικόν.

¹⁰⁾ Lenz, l. s., Lucan. VI 526, Pap. Parth. II 13 et 19 sq., Pap. Lugd. J 395 p. 171, 2; 171, 18. Stengel, *Kultusaltert.*² p. 92.

'Sparge molam¹⁾ et fragiles incende bitumine²⁾ laurus'.³⁾
 Eundem ad finem usurpata esse videntur herbae atque
 venena, de quibus amata puella dicit Verg. ecl. VIII 95 sq.:
 'Has herbas atque haec Ponto⁴⁾ mihi lecta venena
 ipse dedit Moeris',
 quibuscum conferas verba Nemesiani, qui Vergilium est
 imitatus ecl. IV 62 sqq.:

'Quid prodest, quod me pagani mater Amyntae
 ter vittis,⁵⁾ ter fronde sacra, ter ture⁶⁾ vaporo
 incendens vivo crepitantes⁷⁾ sulfure⁸⁾ lauros
 lustravit'

et vs. 69:

'et mille ignotas Mycale circumtulit herbas'.

Addam etiam carminis quod Ciris inscribitur vs. 369 sq.:

'at nutrix, patula componens sulfura testa
 narcissum casiamque⁹⁾ herbas incendit oientes'

atque Ov. rem. 260:

'nec fugiet vivo sulfure victus amor'.

Quibus ex locis cognoscas in amatoria arte magica suffi-
 mentum multo saepius esse adhibitum quam sacrificium
 animalium, ne dicam artis amatoriae magicae sacrificium
 tantum e suffitionibus, quod Graeci ἐντιθύμα vocant, constare,
 ut iam in Theocriti id. II, quod nullus illorum temporum
 poeta non novit.¹⁰⁾

¹⁾ Serv. ad h. l.; Tib. I 5, 14; Theocr. II 18; supra p. 9 adn. 4.

^{2),} Hor. epod. V 82.

³⁾ Theocr. II 23 sq.; Prop. II 28, 36; Nemesian. ecl. IV 65; Hirsch-
 feld, l. s. p. 38 adn. 1; U. Kehr, quaest. magic. specimen, progr. Haders-
 leben 1884 p. 18; Riess apud Pauly-Wissowa s. v. *Aberglaube* 60, 19 sqq.

⁴⁾ Vide Hor. epod. V 21 sqq.

⁵⁾ Vide Verg. ecl. VIII 64 et supra p. 17 adn. 7.

⁶⁾ v. p. 17 adn. 10.

⁷⁾ v. Hirschfeld, l. s. p. 38.

⁸⁾ v. R. Wünsch, *Zur Ciris* v. 369—377 (Mus. Rhen. LVII 1902
 p. 470); Lucian. dial. mer. IV 5: οἱ δὲ ὁ τις . . . τὸ θεῖον καὶ τὰ ἄλλα
 πάντα πρὸς τὴν ἐποπόητριν εἰπούσιζε.

⁹⁾ v. Wünsch, l. s. p. 471; addas Apul. apol. 32.

¹⁰⁾ Plin. n. h. XXVIII 19 Catullum et Vergilium e Theocrito sua
 mutuatos esse perspexit.

Si iam ad aliud magiae amatoriae elementum transire conamur, proximum non est, ut de carmine dicamus, sed *περὶ τῆς συμπαθείας*. Causa enim, quod tanti momenti amantibus est suffitio, ea est quod in amatoria arte magica cum suffimento est coniuncta ipsa amatorum persona ita quidem, ut eodem momento quo fiat suffimentum, accidat, ut amatus vel amata amore corripiatur atque flagret eodem igne atque herbae venenaeque flammis tradita.

Theocriti pharmaceutriarum¹⁾ exemplum illustrissimum imitatus est Vergilius, cuius in ecloga VIII 82 Amaryllis iubetur laurum spargere, de qua domina dicit vs. 83:

'Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum'.

Eandem ad rem²⁾ usurpatur quodlibet limi ceraeque frustulum vs. 80 sq.:

'Limus ut hic durescit, et haec ut cera³⁾ liquescit
uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore'.

vel cereae imagines Hor. Serm. I 8, 32 sq.:

'Cerea suppliciter stabat servilibus ut quae
iam peritura modis'.

ib. 43 sq.:

'imagine cerea

largior⁴⁾ arserit ignis'.

Quod ut illustrem affero exemplum e papyris magicis de-
sumptum, ἀγωγὴν ἐπὶ ζεύρης ἐπιθυμένης Pap. Par. 1496 sqq.⁵⁾,
imprimis 1528 sqq.: καῖσσον αὐτῆς τὰ σπλάγχνα, τὸ στῆθος τὸ
ἴπαρ . . . ἔως ἔλθῃ πόδες ἐμὲ τὸν δεῖται φίλονσά με. Idem

¹⁾ II 10 τὸν δι τὸν ἐκ θνέτων καταδίδουσα. 18 sq. ἀλγετά τοι πρᾶτον
πνοὶ τάκτεται διὸ ἐπίτιττος Θεοντή. 21: πάσος ἄραι καὶ λέγε ταῦτα· τὰ
ζέλγιδος δοτία πάσσονται.

²⁾ v. Lucian. dial. meretr. IV 5; Catalogum codicium astrologorum III
(Bruxelles 1901) cod. Mediol. 17, p. 43, 5: πύρωντε ἐν τῷ πνοὶ et p. 45, 5:
πύρωντε ἐν γλοσί.

³⁾ Theocr. II 28 sq.; Hor. epod. XVII 76.

⁴⁾ v. Hirschfeld, l. s. p. 38 adn. 2; U. Kehr, quaest. magic. specim.
p. 18 adn. 6.

⁵⁾ Quod praescriptum fusius explanatum est ab Ernesto Kuhnert,
Feuerzauber (Mus. Rhen. IL 1894), qui p. 55 afferit similem formulam
magicam Hohenfurti in silva Bohemica usurpatam (*Zeitschrift f. Deutsches
Altertum* XXXV 1891 p. 251).

legitur in defixione quadam amatoria Hadrumeti reperta (Def. tab. Attic. praef. XXVI vs. 17sq.): ‘amore et desiderio meo uratur, huius spiritus et cor comburatur’.

Ad hanc sympatheticam¹⁾ ut ita dicam magiam est adnumerandus usus effigiei liciis implicatae, ut amati mens amore implicaretur.

Verg. ecl. VIII 73 sqq. dicit Amaryllidis domina:

‘Terna²⁾ tibi haec primum triplici diversa colore³⁾
licia circumdo⁴⁾ terque haec altaria circum⁵⁾
effigiem duco.’

Aequo atque imaginem⁶⁾ saepissime usurpari rhombum⁷⁾ cognosces ex Hor. epod. XVII 6sq., quo loco poeta precatur:

¹⁾ v. Agrrippa ab Nettesheim, *de occulta philos.* II cap. 49: ‘dicunt enim, quod, quatenus imaginem operarii ipsam imaginem afficiunt, eatenus illam similes passiones inferre his, quibus adscriptae sunt, prout illud animus operantis dictaverit’. Debeo hunc locum Ernesto Kuhnert, (loco p. 19 adn. 5 citato p. 43 adn. 4); conferas etiam Riessium, s. v. *Aberglaube* 36, 5 sqq.

²⁾ Vide Ciris carminis vs. 370 sqq.: ‘Terque novena ligans triplici diversa colore | fila’; de filiis magicis dixerunt Hirschfeld, I. s. p. 43 adn. 4; Th. Zachariae, *Wiener Ztschr. f. Kunde des Morgenl.* XVII 1903 p. 217. De reliquis videas M. C. Sutphen, *Magic in Theokritos and Vergil, Studies in honour of Basil L. Gildersleeve*, Baltimore 1902 p. 320 sqq.; Wünsch, *Zur Ciris* v. 369—377, Mus. Rhen. LVII 1902 p. 468 sqq.; W. Warde Fowler, *The Number Twentyseven in Roman Ritual, Classic. Review* XVI 1902 p. 211 sq.; W. H. Roscher, *Abh. der phil. hist. Cl. der Sächs. Ges. d. W.* XXI 1903 IV 87.

³⁾ v. quae Servius ad hunc locum adnotat; praeterea Pap. Par. 330 sq.; Grimm, *D. Myth.* I 982 sq., III p. 344 sq.; Riess, s. v. *Aberglaube* 33, 66 sqq.; Kuhnert, I. s. p. 45 adn. 5. — Hor. serm. I 8, 49 sq. com-memorat ‘incantata vincula’ a Canidia eiusque ministra usurpata.

⁴⁾ Sutphen, I. s. p. 324 sq.; Zachariae, I. s.

⁵⁾ Effigies circum altaria ducitur (Sutphen, I. s. p. 320 adn. 8; Wuttke-Meyer, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart* p. 184 sq.), non vero in altaribus ponitur (H. Hubert, s. v. *Magia*, *Dictionnaire des antiquités* p. 1517).

⁶⁾ v. R. Wünsch, *Eine antike Rachepuppe*, Philol. LXI 1902 p. 26 sqq.; S. Fraenkel, *Ztschr. des Ver. f. Volkskunde in Berlin* 1903 p. 440 sq.

⁷⁾ Cuius de usu docuerunt: D. Tiedemann, *dissertatio quae fuerit artium magicarum origo*, Marpurg. 1787 p. 69; C. A. Boettiger, *Ideen zur Kunstmystologie* I p. 69 adn. 1; O. Jahn, *Sitzungsberichte der Sächs.*

'Canidia parce vocibus tandem sacris
citumque retro solve, solve¹⁾ turbine.'

Apud Propertium (III 6, 26) queritur amata de amato, quod
'staminea rhombi ducitur ille rota'.

Eiusdem rei peritam Ovidius nobis fingit Dipsam, am.
I 8, 7 sq.:

'Scit bene, . . . quid torto concita rhombo
licia . . . valea(n)t.'

Quibus locis asseram quae Lucanus de magis Thessalis
dicit VI 458 sqq.:

'Quos non concordia mixti
alligat ulla tori blandaequa potentia formae,
traxerunt torti magica vertigine fili'.

Quibus devinctionibus amatoriis sunt adnumeranda, quae
Ovidius (her. VI 91 sq.) narrat de Medea, Iasonis absentis
simulacula cerea devoteente:

'Et miserum tenuis in iecur²⁾ urget acus³⁾,
cui loco conferas quae leguntur apud eundem Ovidium, am.
III 7, 29 sq.:

'Sagave poenicea defixit nomina⁴⁾ cera
et medium tenuis in iecur egit acus'

quo loco nomina poetae defiguntur, quod non mirum est
nobis reputantibus, quam anguste apud veteres cum suo quis-
que cohaeserit nomine.⁵⁾ Manifesto eandem ad defixionem

Ges. der Wiss. phil.-hist. Cl. 1854 p. 255 sqq. — ὁ ἄριθμος etiam papyris
magicis non deest: Pap. Par. 2296, 2336. Videas etiam Hubert s. v.
Magia p. 1517 adn. 2.

¹⁾ v. Hor. carm. I 27, 21 sq., epod. V 71; Tib. I 2, 59 sq., I 9, 83;
Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 310.

²⁾ Iecur libidinis sedes, v. infra p. 27 adn. 1.

³⁾ v. Kehr, quaest. magic. specim. p. 13 adn. 1: 'Habes similia
apud Schoenwerthium aus der Oberpfalz, Sitten und Sagen I p. 127,
qui e populi fama haec memorat: das betrogene Mädchen sticht um Mitternacht
in eine unter Beschwörungen angezündete Kerze einige Nadeln und spricht:
,ich stech das Licht, ich stech das Licht, ich stech das Herz, das ich liebe'.

⁴⁾ Item devovetur τὸ ὄνομα τῆς ἀγομένης Pap. Par. 316; in diris
plumbo mandatis (Mus. Rhen. LVIII 1903 p. 159 n. 5 B 5) legisse se
affirmat Wuenschius 'necc illa nomina'. v. A. Dieterich, *Mithrasliturgie*
Lips. 1903 p. 118 sqq.

⁵⁾ v. Fr. Giesebrrecht, *Die alttestamentl. Schätzung des Gottesnamens*

spectat Ovidius, cum eiusdem carminis versu 79 amatam fingit interrogantem:

‘te traiectis Aeaea nefifica lanis

devovet’,

quo in versu cogitatur de effigie cerea¹⁾ laneis liciis circumdata, liciis acu vel simili instrumento traiectis, quae res est hoc tantum loco, quantum scio, ad defixionem²⁾ faciendam usurpata. De actione ipsa optime edocebimus exemplo hoc, quod integrum apponere licet, e Papyro Parisina vs. 2943 sqq. deprompto:

2945 W

*Ἄγωγὴ ἀγρυπνητική. λαβὼν ρυπτερίδος³⁾
δρθαλμὸς ζῶσαν αὐτὴν διπόνους καὶ λαβὼν
στάτιον ὅμοιον ἡ πρόδον πλάσον κυ-
νάριον καὶ τὸν δεξιὸν δρθαλμὸν τῆς ρυπτε-
ρίδος εἰς τὸν δεξιὸν δρθαλμὸν τοῦ κυναρίου ἔρ-
θες καὶ τὸν εὐώνυμον ὄμοιός εἰς τὸν εὐώνυμον
καὶ λαβὼν βελόνην, διεῖσων τὴν οὐοίαν⁴⁾
εἰς αὐτὴν τὴν βελόνην,⁵⁾ διεῖσων διὰ τῶν ὀφθαλ-
μῶν τοῦ κυναρίου, ἵνα ἡ οὐσία φαίνηται, καὶ βέ-
10 λε αὐτὸν εἰς κωθότον καυρὸν καὶ πιπτανίσας⁶⁾*

2950 W

P = papyrus. W = Wessely, K = Kenyon. compendia a Wesselio optime soluta non adnotavi.

vs. 2 ζῶσαν P, ζῶσαν W uenschius coll. Luc. VI 679 ‘viventis ... colubrae.’

und ihre religionsgeschichtliche Bedeutung, Regimont. 1901 p. 74: Eins dieser vielen Mittel, einen Menschen zu treffen, ist auch sein Name, er ist ein untrennbarer Teil des Menschen, so dass was mit dem Namen geschieht auch dem Menschen wiederfährt.

¹⁾ Nam lanea effigies (Hor. serm. I 8, 30sq.). ‘quae poenis compesceret inferiorem (ceream imaginem) plane aliam ad rem est ficta: quod ut satis explanatum relinquo a viris doctissimis E. Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 307sqq. atque E. Kuhnert, Mus. Rhen. 1894 p. 37sqq.

²⁾ Lana magicum effectum promoveri docet Kehr, I. s. p. 12 adn. 7. Kiessling ad Hor. serm. I 8, 30 adnotat: Wolle besitzt unlösbar bindende Kraft. v. Dielsium, *Sibyllinische Blätter* p. 69sq.

³⁾ Pap. Lugd. J 384 XI, 26, Dieterich, Pap. mag. p. 785 adn. 10. Pap. mus. Brit. CXXI 718; Riess, s. v. *Aberglaube* 70, 42—49. Wuttke-Meyer in indice s. v. *Fledermaus*.

⁴⁾ de hac voce v. Kuhnert, Mus. Rhen. IL 1894 p. 45 adn. 6 et p. 47.

⁵⁾ v. eiusdem papyri versum 321.

⁶⁾ *Hippocratis est dicitur ieyouren.*

- αὐτὸν σφράγισον αὐτὸν ἰδίῳ δακτυλίῳ, ἔχων
κορυκοδεῖλονς ἀντικεφάλους αὐτοῖς καὶ κατά-
θον αὐτὸν εἰς τρίσον σημειωσάμενος, ἵνα,
ἄνθρηξ αὐτὸν ἀρεῖν, εὑρῆσ. λόγος ὁ γραμμόμενος εἰς τὸ πιπτάνον.
2955 W
- 15 Ἐξορκίζω σε τοὺς κατὰ τῆς Έκάτης
φορ φορ βα βαι βω φωρ φωρ βα, ἵνα ἀπο-
βάλῃται τὸ πνοινὸν ἢ δεῖνα ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἢ καὶ
ἀγρυπνῆ, κατὰ νοῦν μηδένα ἔχονσα, εἰ μὴ
ἴμε τὸν δεῖνα μόνον. Ἐξορκίζω σε κατὰ τῆς κόρης
2960 W
- 20 Τριοδίτιδος γενομένης ἦτ' ἔστιν ἀλη-
θῆς ἢ μήτηρ Πλούτον¹⁾. ἐθέλεις φορβεα
Βοιμώ²⁾ τηρητα τοδαμων βριμων σεδνα·
δαρδαρ· πανοπαια ωτη· ποίησον τὴν δεῖνα
ἀγρυπνοῦσάν μοι διὰ παντός. 2965 W

vs. 12 κορυκοδεῖλον P. vs. 15 τοὺς κατεκατῆς επιτης P. quae L. Deubner, de incubatione p. 40 recte emendavit in τοὺς κατὰ τῆς Έκάτης; quod coniecerat Wessely Mitteilungen der Papyruussammlung Erzherzog Rainer V 1889 20, est abiciendum. vs. 21 τ . . . τον P. unde Πλούτον Wuensch. vs. 23 ωτη W prius; ωτη idem prgr. p. 17. vs. 24 με P, sed vide pap. Mus. Brit. CXXI 383 W (375 K) ἀγρυπνεῖτο μοι, unde corrixi.

Ut summam horum versuum proferam, paucis verbis comprehendam quod praecipitur: catelli imagini farinaceae vel cereae sunt infigendi vespertilionis oculi et acu transfigandi, ut devovenda et oculorum splendorem perdat neve alias hominis recordetur nisi defigentis. Eiusdem generis exemplum alterum quoniam a Kuhnertio (Mus. Rhen. IL 1894 p. 45 sqq.) est allatum, non iam repetam, sed lectorem ad Kuhnertii dissertationem relego.

Summi autem momenti est id quod iam supra (p. 21) monuimus in amatoria arte magica, ut devovendi vel devovendae nomen quibuslibet rebus inscriptum defigatur. Omissis versibus

¹⁾ De Pluti matre quae vulgo fertur v. Preller-Robert. *Griech. Myth.* I p. 767 adn. 5.

²⁾ v. Apoll. Rh. III, 1211 et 861sq.; Lycophr. 1175 sq.; latere fortasse hoc loco, licet verba distorta sint, symbolum illud Eleusinum, de quo ultimus egit A. Dieterich, *Eine Mithrasliturgie* p. 213 ἔτεκε πότνια κοῦρον Βοιμώ Βοιμών monet Wuenschius, qui idem animum advertit ad την Κόρην μητέραν opinionem apud veteres Graecos minime vulgarem.

papyri Lugdunensis alterius iam a Dieterichio (Abraxas 192, 9 sqq.) emendatis inspiciamus praecepta servata papyro Mus. Brit. CXXI 309 W (= 300 K) sqq.:

Ἄγριμον αὐθωρόν. Ιαβίων ὄστρακον θαλάσσιον γράφε τὰ ἄγια δύοματα διὰ αἵματος δύον μέλανος. λόγος. ἐξορκίζω σε 310 W ὄστρακε κατὰ τῆς πινδᾶς Ἀράγης μασκελλὶ λόγος¹⁾ καὶ κατὰ τῶν / ἐπὶ τῶν, τιμωρῶν τεταγμένων λαzi λαzi ω λαzi μον 5 μον κιλα κιλα μον ιωρ μονωρ μοιθρα μαξθα μονσαθα ἀξον τὴν δεῖτα τῆς δεῖτα (κοινὸν²⁾ ὁ τι) μὴ ταραμείνατε ἀλλ ἀξον αὐτὴν ουχ συχ καννα μον χλιμαλχα 315 W μαντωρ μονοκανα μοιλιθα· μαλθαλιμον ιη ιη ω
ιι αι αιη νωρ αηι αηι αηι αωα αωα αωα ιωρ ωαι
10 ωαι αιω αιω αιω ωαι ἀξον τὴν δεῖτα κοινὸν βανιαν
ἐν ταύρῳ ἡ κριῷ ἡ ταύρῳ³⁾ καὶ κοι(να) δσα θέλεις.

vs. 1 θαλασσιν K. vs. 2 ονιον μελανον P ὄνον μέλανος W. sed ἄτις piscis est, Ath. VII p. 320 c. vs. 4—10 verba magica inter se distinxit K. vs. 4 <ἐπι τῶν> add. Wuenschius. vs. 6 post ὁ ω suppleas θέλεις. vs. 9 semel αἰτι omis. W. vs. 10 ωι ωαι αξον et βανι α W, corr. K. vs. 11 κοεια P κοιῷ scripsi; v. vs. 303 W (295 K).

Similia leguntur in eadem papyro vs. 475 W (467 K) sqq.:

Ιαβίων ὄστρακον ἀπὸ θαλάσσης ζωγράφησον εἰς αἰτὸ
ζυντρομέλανι τὸ ἑποκείμενον ζύδιον Τυφωνιακὸν⁴⁾ καὶ κέντρῳ
αἴτοις τὰ δύοματα καὶ βάλε εἰς ἑποκαστίοιον βαλανεῖον.⁵⁾ ὅταν δὲ
βάλῃς δίωκε λέγων ταῦτα τὰ ἐν κέντρῳ ἐγγεγραμμένα
5 καὶ ὅτι ἄγε μοι τὴν δεῖτα ἡ δεῖτα ἐν τῇ σήμερον ἴμερᾳ ἀπὸ τῆς ἔρη
ώρας καιομένην τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν, ταχὺ ταχύ,⁶⁾ 480 W

¹⁾ Λόγος hoc loco est 'et reliqua adiuratio'. quae qualis fuerit, videmus apud Wuenschium, *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom*, Lips. 1898 p. 94.

²⁾ De hac voce vide E. Kuhnert, Mus. Rhen. IL 1894 p. 52 adn. 5.

³⁾ Nomina siderum in quibus ea praxis efficacissima est.

⁴⁾ Hoc animal delineatum est in tabellis devotoriis Romanis, v. Wuenschium, l. s. p. 16 al.

⁵⁾ v. H. Hubert, l. s. p. 1511: *les démons balnéaires sont chargés d'expliquer l'effet des tablettes magiques déposées dans les bains* (Eunap. in Porphyr. p. 10; Greg. Nyss. v. Greg. Thaumat. p. 308; Psellus περὶ ἐνεργ. δαιμ. éd. Boissonade p. 21 n. 2). Vide ibidem p. 1507 adn. 24.

⁶⁾ v. Fr. Adami, de poetis scaenicis Graecis hymnorum sacrorum imitoribus, Fleckeis. annal. suppl. XXVI 1900 p. 220 adn. 3.

ἵδη τῇδη. ἔστιν δὲ τὸ θεώρημα τὸ ἴποκείμενον. διώκων δὲ
τὸν λόγον τὴν ἀ[ρ]χὴν τοσοῦτος· αὐγοντος καὶ στι : εγριται αρεμιν :
εν την ταιν : φουν : τωντω : μητσιεθων : Ὅσιρε : ενα .. ωθ :
10 ψανον : λαμψονωρ : ιεον : ιω : ιω : αι : ιη : ει : αι : ει : αω : ἀγαγέ
μοι τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα καὶ τὰ λοιπά. ἔστιν δὲ τὸ ζύδιον : προ
κείμενον 485 W

vs. 4 λεγον τα vel λεγοιτα P λέγω τα ὄνόματα coni. W τα delevi.
vs. 5 γλυφας P quod corrigendum est. vs. 8 αναγον ουηση: εγριταιρεμιν K.
vs. 11 προ . . . ενον P, quod explavi.

et ibidem vs. 470 W (462 K) sqq.:

Φίλτρον κάλλιστον. ἐπίγραφον ἐπὶ λάμπανταιερίνην τοὺς
χαρακτῆρας
καὶ τὰ ὄνόματα καὶ οὐσιάσας οἵᾳ δύπτοτε οὐσίᾳ ἔλιξον καὶ βάλε
εἰς θάλασσαν.¹⁾ οἱ δὲ χαρακτῆρες οἵδε sequuntur signa magica
ιγναραμενθω· χασαρ· ποιήσατε τὴν δεῖνα φίλειν ἐπε (κοινόν).

vs. 2 θνοιαν K perperam.

Sed a magorum prae scriptis redeamus ad poetarum carmina. Devotionis amatoriae exemplum exhibetur a Vergilio
ecl. VIII 91 sqq., ubi Amaryllidis domina dicit:

'Has olim exuvias²⁾ mihi perfidus ille reliquit
pignora cara sui, quae nunc ego limine³⁾ in ipso,

¹⁾ v. Wuenschium, Def. tab. Attic. IV adn. 6, ubi commemoratur
veterum opinio per lacum aut aquam esse Orci introitum. Addas Prop. IV
1, 106. Qui proxime in papyro antecedunt versus 467—469 W (459—461 K)
sunt magici praecepti fragmenta, quibus nihil dignum quod proferatur
exhibetur.

²⁾ v. Eurip. Hippol. 513 sqq.: δετ δ' οἱ ἑζείρον δί τι τοῦ ποθομένου
μηντον, ἡ λόγον (τιλόνον coni. Wilamowitzius), τιν' ἵ πέτηντο ἀπό λαβεῖν.
Theocr. II 53 τοιτ' ἀπό τας χλαίας τὸ κράστεδον ὠλεσε Λέλης. Lucian.
dial. mer. IV 4: δεῖσι δέ τι πέτοντι τοῦ ἀνδρὸς εἶναι, οἷον τιμάτιν ἵ κορητίδας
ἡ ὀλίγιας τῶν τριχῶν. Apul. met. III 16.

³⁾ Falso O. Crusius (Mus. Rhen. LI 1896 p. 549) hunc morem solum
Romanum esse contendit. Videas Wuttke-Meyer, I. s. p. 367: will man
recht häufigen Besuch des Geliebten, so reisst man ihm heimlich ein Haar
aus und steckt es unter die eigene Thürschwelle, oder in den Thürfosten
(Böhmen); der Mensch wird zu dem eigenen hingezogen; Wuenschius,
Defix. tabell. Attic. XXX adn. 1. Riessius, s. v. Aberglaube 34, 39 sqq.;
vide etiam Pap. Lugd. J 384 III 28 sqq.

terra,¹⁾ tibi mando²⁾: debent haec pignora Daphnium.

Quibus magiae amatoriae actionibus, quae adhibentur ad absentes devovendos, liceat addere medicamina illa hominibus amatis ipsis ad amorem movendum data: potionem dico amatoria, apud omnes fere gentes frequentissimam vulgatissimamque.³⁾ quam *φύρων* Graeci nominabant. atque hac in re materiam ita instituamus, ut dispiciamus, quibus viis rationibusque paretur.

Omnium efficacissima est potio, quae continet partes ex corpore eius qui vel quae amat desumptas, e. g. crinem ungues sudorem sanguinem.⁴⁾ Cuius generis exemplum plane congruum illorum temporum poetae non praebent, tamen simile quid Horatius, qui Canidiam desiderii pocula temperandi⁵⁾ peritissimam depingit epod. V, quo ‘inpube corpus’⁶⁾ pueri⁷⁾ terrae infossum fame⁸⁾ interimitur a sagis, ut ‘medulla et aridum

¹⁾ Wuenschius, l. s. IV.

²⁾ Devovendi verbum est. Wuenschius, l. s. XXIX.

³⁾ Wuttke-Meyer, l. s. 365. Hie addas praeceptum quod desumptum e libro illo magico qui inscribitur *Der wahrhaftige feurige Drache* Colon. 1725 p. 103: *Jemanden Liebe anzuthun. Dies ist ein probat Mittel, so ein Italiener zu oftmalen anwendete so dass er dadurch die Websleute fast närrisch mache. Nimm ein Scheermesser, damit schneide von den Nägeln deines Fusses und deiner Hand ein wenig ab, sodann schneid eilich Haar von deinem Bart und Haupte. Dies alles brenne wohl zu Pulver und streue der Person, der du Liebe einflossen willst, ein wenig in's Essen oder Getränk; die Person muss dich nun lieben, und wenn sie dir gleich vorher todfeind gewesen.*

⁴⁾ Wuttke-Meyer, ibidem.

⁵⁾ Vide epod. XVII 61 et 80.

⁶⁾ vs. 13; praematura violentaque morte interemptis eximiam vim magicam inesse credebant, quod dilucide Lobeck, Aglaopham. I 223 adn. e, Dieterich, pap. mag. p. 792 adn. 1 alii demonstraverunt.

⁷⁾ putare velim pueri non puellae corpus esse adhibitum a magis de industria quia genus masculum in magia praevalebat; eiusdem horridae superstitionis exemplum est CIL VI 19747. inspicias praeterea Löwensteinmuseum, *Aberglaube und Strafrecht*, Berol. 1897 p. 123 sq.

⁸⁾ vs. 33 sq.: ‘Longo die bis terque mutatae dapis | inemori spectaculo.’ Intelligere non possum, quibus causis permotus Lucianus Müller in commentario a. 1900 edito dicere potuerit p. 433: *Dass der Knabe nicht durch Hunger stirbt, sondern durch Mordwaffen erhellt ans vs. 91 sq.* Quis audeat hoc demonstrare ex huius loci verbis: ‘Ubi perire iussus expiravero, nocturnus occurram furor?’ Müller ipse eadem pagina contra se

iecur¹⁾ inserviant ad ‘amoris poculum’²⁾ efficacissimum³⁾ parandum.

Praeter res ex humano corpore desumptas amoris potionibus miscentur animalium partes. Ex pulmone ranae sive rubetae, quam Graeci σαύραν vocant, philtra componebantur⁴⁾: Theocr. II 58 (Simaetha):

σαύραν τοι τρίψασα ποτὸν ναυὸν αὔριον οἴσθ.

Prop. III 6, 27 sq.:

‘illum turgentis ranae portenta rubetae⁵⁾
et lecta exactis anguisbus⁶⁾ ossa trahunt.’

pugnat interpretando versum 37 verbis his: *Hier steht exesa wie dann aridum zugleich als Folge des Verhungerns und der Tantalusqualen des Knaben.* Gesnerus ad h. l. adnotat: ‘Credebant haec maleficae desiderium cibi et potus medullae iecorique miselli pueri inhaerens ad amorem facturn’. Peerlkamp. ed. 1862: ‘Veneficae aridam medullam et aridum iecur ex corpore necati fame pueri exsectam, sumptam, colligebant. Urebatur puer siti et fame usque ad imas medullas. Iste ardor in medullis mortui arefactis remanere putatur.’

¹⁾ vs. 37. iecur libidinis sedes libidinem excitare potest, v. Kiesslingii adnotationem; de iecoris usu magico v. Löwenstimmium, l. s. p. 109; 111 sq.; 125 adn. 2; L. Blau, *Das altjüdische Zauberwesen*, Budapest 1898 p. 80 adn. 4.

²⁾ vs. 38.

³⁾ vs. 77 sq.: ‘Maius parabo, maius infundam tibi fastidienti poculum.’

⁴⁾ v. Hirschfeldium, l. s. p. 42 adn. 6; Laev. fr. X M = Apul. apol. 30 extr.

⁵⁾ vide supra p. 17 adn. 3. Plin. n. h. XXXII 51: ‘mira de iis (rubetis) certatim tradunt auctores, . . . ossiculo . . . amorem concitari et iurgia addito in potionem, venerem adalligato stimulari’. Grimm, *D. Myth.* II p. 983 affert Bonaventurae centiloquium 1, 29 (opp. ed. venet. 5, 130): ‘maleficium est peritia, per quam mulieres faciunt aliquas ligaturas in damnum vel in commodum alicuius, ut de crista galli et de rana.’ Videas etiam Cic. de divin. I 15; Hor. epod. V 19; Riessium, s. v. *Aberglaube* p. 70, 57 sqq.

⁶⁾ Rothsteinius ad hunc locum adnotat: *die Schlange, die die Zauberin seiert, um die Knochen als Zaubermittel zu benutzen, vertritt die zauberkräftigen Mächte der Erdtiefe: bei Horaz sat. I 8. 82 vergraben die Zauberinnen lupi barbam variae cum dente colubrae. und für Medeas Verjüngungstrank bei Oc. met. VII 272 wird neben vielen anderen Dingen squamea Cinyphii tenuis membrana chelydri verwendet.*

Saepius tamquam huius potionis elementum occurrit τὸ ἵππομαρές¹⁾ quod quid sit trifariam explicatur:

'Ac primum quidem hoc vocabulo humor ex equae, ubi Veneris stimulis incaluit, locis aliquatus intellegitur.'²⁾ hoc fecit Vergilius in georg. III 280 sqq.:

'hic demum hippomanes vero quod nomine dicunt pastores, lentum destillat ab inguine virus,
hippomanes, quod saepe malae legere novercae
miseruntque herbas et non innoxia verba.'

et Tibullus II 4, 57 sq.:

'et quod, ubi indomitis gregibus Venus afflat amores,
hippomanes cupidae stillat ab inguine equae.'

Prop. IV 5, 18: 'hippomanes, fetae semina equae.'

Ov. am. I 8, 8: 'virus amantis equae.'

Ov. rem. 38: 'nocens'³⁾ virus amantis equae.'

Aliis locis τὸ ἵππομαρές significat carunculam, quae in fronte pulli modo editi innata ab equa devoratur.

Verg. Aen. IV 515 sq.:

'Quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
et matri praereptus amor.'

Ov. a. a. II 99 sq.:

'Fallitur, Haemonias siquis decurrit ad artes
datque, quod a teneri fronte revellit equi.'

Lucan. VI 454 sqq.:

'Nec noxia tantum
pocula proficiunt aut cum turgentia suo
frontis amatura subducunt pignora fetae.'

Denique herba est equabus rabiem suscitant, quam primus Theocritus⁴⁾ commemoravit, sed poetae Romani hoc Theocriti inventum non receperunt. Iam vero, cum sermo nos deduxerit

¹⁾ v. Laev. fr. X M = Apul. apol. 30 extr.: 'hinnientium dulcedines'.

²⁾ Sic U. Kehr, l. s. p. 18; vide praeterea P. Brandt in editione artis amatoriae Ovidianae (Lipsiae 1902) ad v. II 100 app.

³⁾ Nocere proprium verbum rei magicae esse monet L. Dissen ad Tib. I 8, 23 'quid queror heu misero carmen nocuisse, quid herbas?'

⁴⁾ II 48:

ἵππομαρές γε τέρη ἔστι παρ' Αργάσι· τῷ δὲ ἐπὶ πᾶσαι
χιλίοι μαρούται.

ad herbae commemorationem, de herbis magicis¹⁾ fusius loquamur. Saepissime eae apud Romanorum poetas occurunt.

Tibullus maestus rogat Marathum I 8, 17 sq.:

‘num te pallentibus herbis
devovit tacito tempore noctis anus?’

Cynthiam nobis fingit Propertius metu affectam, ne aemula herbis poetae amorem a se averterit. itaque queritur III 6, 25:
‘non me moribus illa, sed herbis improba vicit’.

Idem poeta umbram amatae acerbius facit dicentem IV 7,
71 sq.:

‘tibi nunc mandata damus, si forte movebis,
si te non totum Chloridos herba tenet.’

Ovidius (med. 35 sq.) explicat se amore puellarum, quarum facies²⁾ atque forma bene sunt cultae inflammatum esse potius quam coactum

‘fortibus herbis,
quas maga terribili subsecat arte manus.’

ib. 37 sq. puellas adhortatur:

‘nec vos graminibus, nec mixto credite suco.’

iterumque monet a. a. II 105 sq.:

‘nec data profuerint pallentia philtra³⁾ puellis:
philtra nocent⁴⁾ animis vimque furoris⁵⁾ habent.’

Herbae eodem quo ad amorem concitandum modo ad amorem solvendum quoque adhibebantur. Tibullus rebus amatorii magicis maxime in carminibus obnoxius affirmat his ipsis verbis de maga I 2, 59 sq.:

‘Haec eadem se dixit amores
cantibus aut herbis⁶⁾ solvere posse meos,
quibus versibus opponam

¹⁾ De vi certarum herbarum magica videoas Hirschfeldium, l. s. p. 42.

²⁾ v. Tib. I 8, 24: ‘forma nihil magicis utitur auxiliis’.

³⁾ Schol. in Theoc. II 1 φίλτρα τὰ πρὸς γάλια ὀπίστοιτα γάμουα.

⁴⁾ v. supra p. 28 adn. 3.

⁵⁾ Memineris Lucullum atque Lueretium poetam poculis amatorii ut putabant dementes esse factos. v. Hirschfeldium, l. s. p. 17. Simile quid Suet. Calig. 50 et Joseph. ant. XIX 2, 4 de Caligula referunt.

⁶⁾ Saepius coniuncta ‘carmina et herbas’ legis; v. Kehrium, l.

Prop. II 4, 17 sq.:

‘non hic herba valet, non hic nocturna Cytaeis
non Perimedae gramina cocta manus.’

quo loco poeta herbis vim, qua possit sanari i. e. amore
liberari.¹⁾ inesse plane negat. eodemque modo dicit II 1, 51 sqq.:

‘Seu mihi sunt tangenda novercae pocula Phaedrae
pocula privigno non nocitura suo,
seu mihi Circaeum pereundum est gramine, sive
Colchis Iolciacis urat ahena foci.’

Poeta longe Roma absens queritur (I 12, 9 sq.), quam
celeriter in Cynthiae oblivionem venerit, atque dubitans num
deo an magae sit invidia factum interrogat:

‘Num me deus obruit? an quae
lecta Prometheis dividit herba iugis?’

Ad amorem et excitandum et solvendum venena nimirum
adhibentur: hoc vocabulo potiones amatoriae vocabantur ab
eis, quibus nocebant. quod non semper ita fuisse demonstravit
Franciseus Skutsch²⁾, qui ex voculae *venenum* veriloquio
conclusit ea ‘nihil aliud ab initio fuisse, nisi medicamenta
vel venustatis vel amoris incremento inservientia.’

Exempla afferam Hor. epod. V 61 sq.:

‘Quid accidit? Cur dira barbaree minus
venena Medeae valent?’

Tib. II 4, 55 sqq.:

‘quidquid habet Circe, quidquid Medea veneni,
quidquid et herbarum Thessala terra gerit...
mille alias herbas misceat illa, bibam’

atque Ov. am. III 7, 27 sq.:

‘num mea Thessalico languent devota veneno
corpora?’

s. p. 17 adn. 3; facile loci ibi allati possunt augeri v. g. his: Verg. georg. III 283; Tib. I 8, 17 et 23.

¹⁾ Prop. III 24, 9 commemorat mala amatoria ‘quae mihi non patrii
poterant avertere amici’.

²⁾ Commentationis, quam scripsit ‘de nominibus Latinis suffixi NO
ope formatis’ p. 9. Vide etiam P. Huvelin, *la notion de l'injuria dans le
très ancien droit romain*, *Annales de l'université de Lyon* 1908, p. 64
adn. 3.

Expedita tali modo poetarum memoria restat ut addamus papyrorum magicarum praecepta, quibus edoceamur amoris potionis similem in modum componi atque in illorum poetarum carminibus.

Ac primum quidem breviter commemorem ad amorem solvendum nobis tradi praecepta tria, quae iam satis emendate edita sunt ab A. Dieterich. cum his remediis amoris nihil novi edoceamur, non est cur exscribantur; sunt autem haec: Pap. Lugd. J 384, XI 15 sqq. et XV 25 sqq.; Pap. Lugd. J 395 p. 188, 1 sqq.

Item ab eodem viro docto iam explanata est descriptio quae-dam potionis, qua cupido excitetur. pap. J 395 VIII 8 sq. p. 192:

φύλαρον πότιμον· λαβὼν σφηκαλέοντας τοὺς

ἐν τῇ ἀράχῃ, λειώσας ἐπὶ πότον δὸς πιεῖν.

Sed haec minora sunt. Transgrediamur iam ad maiora.

Φύλαρον ποίησιν tradit pap. mus. Brit. CXXI 393 W (385 K) sqq.:

Ποίησια καλόν. ἐπὶ ποτηρίου λέγε ἐπτάνις καμωπὶ . . . τροτηρῶδοζ . . . ι καμψας ερεκιν ποθηξας ερατευν

μορφος χαρις φαιρετι εισιω βουβασι ποθωπι 395 W

ἔξορκίζω ὑμᾶς ὥγια δνόματα τῆς Κύπριδος, ὅπως

ἐὰν κατάβατε εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς δεῖνα ἢ δεῖνα ποιῆσαι 5
φιλοῦσαν (χοινόν).

vs. 1 sqq. *καμωπὶ . . . ροη φωδοζ . . . πιληψας ερεκιν παθηξας ερατευν μορφης γιας φαιρετι εισιω βουβασι ποθωπι* K. fortasse fragmenta hymni sunt in Venerem dicti. 5 καταβατε P κατάβατε W, at vide eiusdem papyri vs. 314 (= 305 K) μή παραμείνατε, σπλάγχνα P, ποιῆσαι P, ποιῆσαι W. φιλ' P, φιλετε W, φιλοῦσαν εγο.

Cui praecepto asseram eiusdem papyri versus 709 W (643 K) sqq.:

Ποίησια λίαν θαυμαστόν. λόγος ἱερόμενος εἰς τὸ ποτήριον· λέγε
ἐπτάνις.

σὺ εἰ οἶνος οὐκ εἰ οἶνος ἀλλ' ἡ ζεραΐη τῆς Ἀθηνᾶς, 710 W

σὺ εἰ οἶνος οὐκ εἰ οἶνος ἀλλὰ τὰ σπλάγχνα τοῦ Όοίρεως

τὰ σπλάγχνα τοῦ Ιάνα πανερζηθ: — σεμεσιλαμ¹⁾

ωωω ι παταχναι ααα καταραγνας αβλαραθαταλβα

5

¹⁾ De voce σεμεσιλαμ v. Wuenschium, Defixion. tab. Attic. praeff. p. XX.

αρχαιμαχαμαρει εθε δ ἐπὶ τῆς Ἀνάγνης τεταγμένος
 Ἰανοὺβ̄ ιαιβω Σαβαῶθ Ἰδωναι Ἰβρασάξ ἐφ̄ ἵς ὥρας 715 W
 ἐὰν καταβῆς εἰς τὰ σπλάγχνα τ[ῆς] δεῖνα, φιλησάτω
 με τὸν δεῖνα τὸν ἄπαντα τῆς ζωῆς αὐτῆς χρόνον.

vs. 3 οσιρεος W, οσιρεως K. vs. 5 sq. formulae magicae per compendia scripta sunt, quae ego solvi ad eiusdem papyri v. 320 W. εεε δ K, fortasse εεε ut v. 321 W. 7 ιαιψω W, τι υω K. in extremo versu lineolam non vidit K. 8 καταβῆς W, καταβη τ[οδ] K. τ[ῆς] W, [τ] K. 9 . . ατ . . τι . . τι. αυτης χρονον K.

Omittamus deinde eiusdem papyri versus 726—729 W (= 661—663 K), quoniam, quamvis ibi de philtro quodam agatur, tamen nihil memoria dignum profertur, et inspiciamus multo digniores qui afferantur versus 686 W (620 K) sqq.:

Κινοεφάλαιον βοτάνην λαζῶν πάτεχε ἐπὸ τὴν γλῶττάν σου
 καὶ πρῷ ἀναστὰς πρὶν λαλῆσε ἐπίλεγε τὰ δνόματα καὶ ἀθεώρητος
 ἔσῃ πρὸς πάντας. ἐπὰν δὲ ἐπὶ ποτίσια εἶπης καὶ δώσῃς
 γυναικί, φιλήσει σε ὡς ἔστιν. ἐπὶ πά[γ]των λόγος οὗτος.
 5 αρεσκίλιον: Θοιδαλεσαι χραμι[αχαμιαρ] ειχαμιαρ 690 W
 μον λαζωθ: λααβαρ: κονφαρ: φρο[ρζα] φωρβων: σαμι
 αρβαχ: μαχιμασω Ίδω Σαβαῶθ Ἰδωναι πρὸς δ θέλεις
 λέγε· ποίησον τὴν δεῖνα πρὸς τὸν δεῖνα, κοινὰ δσα θέλεις.

1 κινοεφάλαιον K. πάτεχε ego; in legenda voce dubitavit W, κειεχε K.
 2 αιαστη P, ἀιαστής ego. 3 εσει P quod mutavi. 4 γιλητ λεγε εως K.
 επι πατ[τα τι]ον K. ουτως K. δ χραμι . . . οι K. 6 λαναβαρ K. φο . .
 φωρβων K.

Absolvimus tandem sermonem de rebus ad ipsam actionem amatoriam validis institutum. Nunc est dicendum de altera magiae parte, in arte amatoria non minus quam in necromantea adhibito: de carmine magico.

Qua in re omittamus locos iam supra¹⁾ allatos, quibus ‘carmen et herba’ coniuncta commemorantur, et eos tantum inspiciamus quibus carmina sola inveniuntur. Sunt autem hi:

Tibullus gloriatur de saga I 2, 53:

‘Haec mihi composuit cantus, quis fallere²⁾ posses
 (sc. amata coniugem).’

¹⁾ v. p. 29 adn. 6.

²⁾ Vide similem artem apud Prop. IV 5, 15: ‘posset (saga) et intentos

Tib. I 5, 41 sqq.:

‘tunc me discedens devotum femina dixit
— a pudet — et narrat scire nefanda meam.
non facit hoc verbis.’

Propertius Tarpeiam amore Tati incensam fingit vociferantem IV 4, 51:

‘O utinam magicae nossem cantamina Musae.’

Ov. her. VI 83:

‘nec facie meritisve placet, sed carmina novit (paelex).’

idem de Dipsa narrat am. I 8, 5:

‘illa magas artes Aeaeaque carmina novit.’

Senec. Herc. Oet. 464 (nutrix):

‘flectemus illum (Herculem), carmina invenient iter.’

Lucan. VI 452 sqq.:

‘Carmine Thessalidum dura in praecordia fluxit
non fatis addictus amor, flammisque severi
inlicitis arsere senes.’

Taliū carminū luculentissimum exemplū eclogae VIII inseruit Vergilius inde a vs. 67. Cuius notissimus est versus¹⁾

‘timus ut hic durescit, et haec ut cera liqueſcit.’

Habemus iterum magiam στυχαθειας, de qua iam semel actum est.²⁾ Eius potestate arcana actionis magicae vis augetur, cum tres nodi ternis coloribus nectantur, simul hac formula dicta (Verg. ecl. VIII 78):

‘Veneris³⁾ vincula necto’.

Verg. ecl. VIII:

‘ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim’
versu novies repetito⁴⁾ magica actio adiuvatur eodem modo,
quo vs. 109 inhibitetur:

astu caecare maritos'; Lucian. Alex. 50 in oraculo quod marito de uxore et adultero redditur:

‘Ἄλλη ἔτι σοι δῆ φάρμακον ἀπ' αὐτῶν λύγει τίνυται,
ὅς μήτ' εἰδοῖς μήτ' εἰσογάδοις ἡ ποιοῖσσιν.

¹⁾ Verg. ecl. VIII 80; v. R. Heim, incant. mag. gr. lat. (Fleckens. annal. suppl. XIX 1893 p. 544 sqq.); Sutphen, l. s. p. 318sq.

²⁾ Supra p. 19.

³⁾ v. Theocr. II 30.

⁴⁾ v. Theocr. II versus decies repetitur θύγη, κίκη τοι τῆνον ἐμοι ποτὶ δέσμα
τὸν ἄνδρα. v. Heimium, l. s. 145 p. 511 et Sutphenium, l. s. p. 321.

'Parcite, ab urbe venit, iam parcite carmina, Daphnis.'

Exemplum incantamenti, quo numina ad amatoriam artem
magicam perficiendam invocantur unum tantum apud illos poetas
invenies, nempe Horatii epod. V 49 sqq.; ubi Canidia orat:

'O rebus meis
non infideles arbitrae,
Nox¹⁾ et Diana,²⁾ quae silentium regis,
arcana cum fiunt sacra,
nunc nunc adeste, nunc in hostiles domos
iram atque numen vertite.
Formidulosis dum latrent silvis ferae
dulci sopore languidae,
senem, quod omnes rideant, adulterum
latrent Suburanae canes,
nardo³⁾ perunctum, quale non perfectius
meae laborarint manus.'

Praeter numina terrae haud raro Manes⁴⁾ ipsi invocantur.
neque tamen est cur Horatio vitio detur, quod serm. I 8 hac
de incantatione nihil dicit. Iure E. Riess (Mus. Rhen.
XLVIII 1893 p. 308) contra H. Dünzter (Fleckens. annal.
1892, 577 sqq.) adnotat: *Darin dass Priapus nichts von dem
Anrufen der Manes sagt, vermag ich ebensowenig eine Unge-
hörigkeit zu sehen. Das war so selbstverständlich, dass der Dichter
daraüber schweigen konnte, um so mehr als er das Gebet an Hekate
und Tisiphone (vs. 34) ja erwähnt, mit dem die Beschwörung der
Gespensler verbunden sein möchte.*

Mirum in modum nullo loco appetit Venerem esse ad-
vocatam, id quod expectaremus ex Apulei apol. 31: 'ut solebat
ad magorum ceremonias advocari . . . illex animi Venus⁵⁾ et

¹⁾ v. Ribbeck, TRF³ p. 294 frg. inc. LXXI: 'Erebo creata fuscis crini-
bus Nox, te invoco'; Ov. met. VII 192 sq.: 'Nox .. arcanis fidissima ... astra.'

²⁾ v. Theocr. II 10sq. ἀλλὰ Σειάρα γαῖε καιόν, ib. 14: καιό 'Εξάρα.
Verg. Aen. IV 511: 'tergemimamque Hecaten, tria virginis ora Dianaæ.'
Ov. l. s. 194: 'tunque triceps Hecate, quae coeptis conscientia nostris.' v.
Hor. serm. I 8, 33, Apul. apol. 31: 'Luna noctium conscientia.'

³⁾ Videas quae adnotavit L. Müller in commentar. p. 436.

⁴⁾ Ut in necromantea; v. supra p. 11 adn. 2 13 adn. 1.

⁵⁾ Vide tamen Verg. ecl. VIII, 78 'Veneris vincula'.

Luna noctium conscientia et manium potens Trivia.' Sed Veneri cum his inferorum incantamentis rei nihil erat.

Absolutis sacrificiis carminibusque amatorii restat ut dicamus de phylacterio.

Ne alterius beneficiae¹⁾ artibus turbetur²⁾ actio magica, Canidia eiusque ministra (Hor. serm. I 8, 42 sq.):

'lupi barbam³⁾ variae cum dente colubrae⁴⁾
... furtim⁵⁾ terris (abduet).'

Ne res magica impeditur, puer quem Canidia eiusque ministra sunt necaturaे⁶⁾ bulla atque praetexta privatur ('in-signibus raptis' Hor. ep. V 12).

Apud Tibullum (I 2, 54) dictis carminibus despuitur, ne quid mali forte occurrens turbet incantationem aut frangat:

'Ter cane, ter⁷⁾ dictis despue⁸⁾ carminibus.'

Idem legitur Ciris vs. 372:

'Ter in gremium mecum . . despue.'

Finito conspectu rerum magicarum,⁹⁾ quas ad amorem commovendum poetae usui esse putabant, liceat afferre ad imaginem adumbrandam vel clarius delineandam Papyri Parisinae vs. 2891 sqq., quibus traduntur haec:

'Ἄγωνὴ πρὸς τὸν ἀστέρα¹⁰⁾ τῆς Λιφροδίτης.
ἐπιθυμα περιστερᾶς λευκῆς αἷμα καὶ στέαρ,

¹⁾ Ut Hor. epod. V 71 sq.:

'a, a, solutus ambulat beneficæ | scientioris carmine.'

²⁾ Vide supra p. 13, quo loco invocatur Cerberus, ne necromanteam impeditat.

³⁾ v. Plin. n. h. XXVIII 157: 'beneficiis rostrum lupi resistere in veteratum aiunt ob idque villarum portis praefigunt.' v. supra p. 27 adn. 6.

⁴⁾ v. Plin. n. h. XXVIII 31.

⁵⁾ Riess, Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 309 adn. 3.

⁶⁾ Supra p. 16 adn. 2. ⁷⁾ v. Kehr, l. s. p. 15; supra p. 20 adn. 2.

⁸⁾ De salivæ in re magica usu videoas Kehrium, l. s. p. 16; Wuttke-Meyer, l. s. p. 184; W. Nicholson, *The Saliva Superstition in Classical Literature*, Harvard Studies VIII 1897 p. 23—40.

⁹⁾ Postquam haec typis sunt mandata, in manus meas venit dissertatio, quam scripsit Ricardus Dedo, de antiquorum superstitione amatoria, Gryphiae 1904.

¹⁰⁾ v. Ov. met. VII 192 sq.:

'Nox . . arcanis fidissima, quaeque diurnis
aurea cum luna succeditis ignibus, astra.'

- ζυμίρην ὀμῆ καὶ δπτῆ ἀφεμισία ὅμοῦ ποίει κολ-
λούρια καὶ ἐπίθνε πόδες τὸν ἀστέρα ἐπὶ ἀμ-
5 πελίνων ξύλων ἵ ἀνθράκων, ἔχε δὲ καὶ ἐγ-
κέφαλον γυπὸς εἰς τὸν ἐπάναγκον, ἵνα ἐπι-
θύης, ἔχε δὲ καὶ φιλαπτήριον θιλεῖας ὄνον
δδόντα τῷ ἄνωθεν δεξιοῦ σιαγονίου ἵ μόσχον
πυρροῦ ἱεροθίτου ἀριστερῆ βραχίονι ἀνο-
10 βιακῷ ἐνδεδεμένον. 2900 W

Ἐπάναγκος¹⁾ τῆς πράξεως.

- Εἶ δὲ καθὼς θεὸς οὖσα μακρόψυχόν τι ποιήσῃ,
οὐκ ὅψει τὸν Ἀδωνιν ἀνερχόμενον οἴδαο
εἰθὺς τοῖτον ἐγὼ δήσω δεσμοῖς ἀδάμασσιν 2905 W
15 φρουρήσας σφίγξω Υἱούντον τρόχον ἄλλον,
κούκετι πόδες τρόπος εἰσι κολαζόμενός τε δαιμεῖται.
ἄξον ἄνασσος ἵετο τὴν δεῖνα τάχιστα μολοῦσσαν
ἐλθεῖν ἐν προθύροισιν ἐμοῦ φιλότητι καὶ εἰνῇ
οἵστρῳ ἐλαννομένην καὶ ἐμοῦ κέντροισι βιαίοις,
20 σήμερον, ἄρτι, τάχιστ', δοκίξω γάρ σε Κυθήρη.
Ἀπρογενές Κυθέρεια, θεῶν γενέτειρα καὶ ἀνδρῶν, 2910 W
αἰθερία, χθονία, τέρσι παμμήτω ἀδάμαστε,
ἀλλάζον τε πυρὸς μεγάλου περιδινήτειρα,
ἵ τὸν δειπνίτον ἔχεις περιδινέα Βάρζαν²⁾

vs. 8 σιαγονίου correctum ex σιαγονίου P a Friderico Fischer philologo Gissensi. vs. 12—41 iam constituit Wessely p. 28. vs. 13 οὐχ P, ὅψει mutavit W. vs. 14 ενθυδραμενη δη τοῖτον P, ἐνθρημένη τοῖτον W, correxi ego. in vs. 14sqq. carminis versus heroici a papyri versuum numero discrepant. vs. 16 ἵξει P, εἰσι em. W. vs. 17 διο ποιησον ανασσα ἵετω αξον την δεῖνα γη δεῖνα P, ἄξον ἄγρασσος ἵετο τέρν δεῖνα em. W. τέρν δεῖνα γη δεῖνα P significat τὴν δεῖνα ἡγετεκεν ἵ δεῖνα, v. Kuhnert, Mus. Rhen. II. 1894 p. 50 adn. 9. vs. 18 ειου του δεῖνα ον γ δεῖνα φιλοτη P, ἐνοις φιλότη tu W. vs. 19 ἐλαννομένην κέντροισι βιαίοις υπ αιγάκῃ P, ἐλαννομένην μέν ἐμοῦ κρατερῆς ἵπτινάκης W, ἐλαννομένην καὶ ἐμοῦ κέντροισι βιαίοις ego. vs. 20 post κυθήρη praebet P verba quaedam magica atque επαναγκος, quae cum Wesselio omisi. vs. 23 ἄλλη λονχα P, ἄλλη λονχε W, ἄλλη γιτον τε ego. vs. 23 πει-
δεινητειρα et 24 περιδινεα P, corr. W.

¹⁾ De hac voce vide infra p. 53 sqq.

²⁾ Est intellegenda stella; v. nomen regis Armeniae *Bugazāri*

- 25 ἀρρηπτον· σὸν δὲ πάντα τελεῖς κεφαλίν τε πόδας τε 2920W
σαῖς τε θελημοσύναις περιπιγύνυται ιερὸν ἔδωρ,
ἰνίκα κινήσεις τὸν ἐν ἀστροῖς κείρεσι Ρουζώ¹⁾,
δημιαὶ δὲν πατέχεις κοσμοῦ κινεῖς τε τὸν ἄγνον,
ἐγείνεις ἀνθρῶν ψυχὰς ἐπὶ τ' ἀνδρα γναῖκας,
30 κανδόλι γυναῖκα τίθης σὸν ἐράσμιαν ἴματα πάντα 2925 W
ἴμετέρη βασίλεια θεὰ μόλις ταῖσδ' ἐπ' ἀοιδαῖς
πότνια . . . . . Κυπρογένεια
καὶ τῇ δεῖνι ἀνασοῦ ἵετῷ πῦρ ἑμβαλ' ἔρωτος 2930 W
ῶστ' ἐπ' ἐμοῦ φιλότητι τακίμεναι ἴματα πάντα.
35 σὸν δέ, μάκαρ Ζουρώ, τάδε νεῦσόν μοι καλέοντι·
ώς σὸν ἐν ἀστροῖς στῆγαι τὸν ἐς χορὸν οὐκ ἐθέλοντα
ἴξεις πρός τε χοροὺς ἤξεις τ' ἐπὶ λεπτῷ μιγῆναι, 2935 W
ἀκθεὶς δὲ ἔξαπτίης καὶ τὸν μέγαν ἕστρεψε Βάρζαν,
στρεφθεὶς τ' οὐκ ἀνέπανσέ Θ' ἐλισσόμενός τε δονεῖται,
40 ἀξόν μοι τὴν δεῖν' ἵετῷ φιλότητι καὶ εἰνῆ·
ἄλλὰ σὸν Κυπρογένεια τέλει τελέαν ἐπαοιδήν.

vs. 28 ομφαλος P, δημιαὶ W, κοσμον, ποι κοσμος legi in P affirmat W Progr. κινεῖς δὲ το αγνον· P, κινεῖς τε τὸν ἄγνον em. W. vs. 29 ε . . νεις P, ἐγείνεις W. επι δ' αιδον P, ἐπι τ' ἀνδρι W. vs. 30 τιθησι P, τίθης σὸν em. W. ερασμιαν P, ἐράσμιον W. vs. 31 ίμετέρης P, ίμετέρη W. vs. 32 ποτνια αρρωδηραις γωθηται κυπρογενεια P, πότνια κυπρογένει άροσιρασι Γωθητην W. vs. 33 σοντησθροζουν· θοριθειθειν επιω μακασα σερθιν εβηγη, και το δεινα ην δεινα βαλε περων ερωτη P, versum constituit W. vs. 34 οστ επ ειου τον δεινα ον η δεινα· γιλοτητη P, οστ' ἐπ' ἐμοῦ γιλοτητη W. ταζηναι P, μιγημεναι W, τακημεναι ego. vs. 35-37 ουδε μακαρ ζουρω ταδε νευσον εμοι τω δεινα ωσ σον εν αστροις ες χοροι ουκ εθελοντα ηξεις ετι λικτρα μιγηται P, versus constituit Wuenschius. vs. 39 ανεπανοετ P, ανεπανσέ Θ' W. vs. 40 διο αξον μοι P, αξον μοι W. την δεινα ην δεινα γιλοτητη P, την δειν' ιετετο γιλοτητη em. W. vs. 41 οιδε κυπρογενεια θειa P, άλλα σὸν Κυπρογένεια W.

Diod. II 1. barza lingua Persica 'lux splendida' signifi ·are videtur, F. Cumont, Mithra II p. 83 adn. 1.

¹⁾ v. vs. 35 ξουρω, qua voce fortasse eadem radix continetur ac nomine Persico Ζωρούστρος.

CAPVT TERTIUM

CONCLUSIO

Utroque capite absoluto iure quaeasieris qui nexus intercedat inter poetarum carmina, quatenus rem magicam spectant, et papyrorum praescripta. Cui quaestioni si respondere volumus, prius indagemus necesse est, unde sumpserint illorum temporum poetae apparatus magicos sive fusius descriptos sive obiter commemoratos. Quia in disquisitione iamdudum animadversum est talia non esse facta¹⁾ a poetis neque omnino aliena esse a descriptionibus re vera magicis, ita ut sint minime habenda in fabularum numero tamquam orta e poetarum ingenio eorumque arbitrio permissa.

Quod si pro vero accipimus, ipsam quaestionem adeuntibus patent viae diversissimae, cum suo quisque modo poeta scientiam magicam sibi comparare potuerit. Quare ad responsum quod omnibus sufficiat inveniendum uniuscuiusque poetae doctrina est segreganda atque per se tractanda, neque solum amatoriae artis magicae atque necromanteae testimonia sunt adhibenda, sed etiam auxilium petendum est a locis, quibus similia genera artis magicae commemorantur.

Ac primum quidem quaeramus. unde sumpserint Vergilius Horatius Tibullus Propertius Ovidius doctrinam suam, qua

¹⁾ Imprimis de eis quae exhibet Lucanus libro sexto dixit L. Friedlaender in libro qui inscribitur *Darstellungen aus der Römischen Sittengeschichte III⁶* p. 768: *Die Beschreibung der Totenbeschwörung selbst macht auch an und für sich betrachtet nicht den Eindruck eines blossen Phantasiegebildes. Ihre Einzelheiten lassen sich fast Punkt für Punkt aus anderen ähnlichen Schilderungen belegen.*

instructi imprimis amatoria artem magicam descripserint, quippe apud quos necromantea rarius commemoretur; tum adeamus Senecam Lucanum Valerium Statium, qui in necromantea describenda magis versati sunt quam in amatoria arte magica.

In universum spectanti est praemittendum his poetis omnibus haud ignotam fuisse Homeri necyiam (Od. XI) atque Theocriti pharmaceutrias (id. II), quas veste atque loco mutatis accommodatas rebus Romanis et insertas carminibus Romanis passim videmus. Necyiae Homericae exempla collegimus supra p. 5 sqq. Theocriti imitationem praebet Vergilius ecl. VIII¹⁾ adeo planam, ut non sit opus magicum apparatus utriusque carminis exscribere.

Sed iam ad singula transeamus et ordiamur a Vergilio. De notissimo illo loco Vergiliano Aen. IV 478 sqq., quo Dido ab Aenea relicta sacrificium parat, ut amor funestus extinguitur. Hirschfeldius²⁾ dicit haec eadem, quae in propriis sacris amatoriis, nobis occurunt: excitantur dii inferi, imprimis tergemina Hecate, incenduntur herbae pubentes, aeneis faleibus ad lunam messae; commemorantur hippomanes aliaque eiusmodi permulta'. 'Eodem modo incantamenta herbasque ad res magicas adhibitas poeta commemorat Aen. VII 750 sqq.'³⁾

Quibus locis nihil fere nisi usitatissimae res exhibentur, quas quivis Romanus illis temporibus noverit. Paulo graviora poeta praebet Aen. VI 242 sqq., quo loco (vs. 255 sqq.) Hecate⁴⁾ coniuratur et invocantur inferorum numina (264 sqq.).

Sed ne haec quidem intimam rerum magicarum scientiam redolent, quare in Vergilio libenter concedo posse dubitari utrum res magiae haustae sint e vulgari magiae cognitione an descriptae adhibito auxilio nescio quo. Tamen, reliquos si spectamus auctores, in hanc sententiam inclinem.⁵⁾

¹⁾ Vide Plin. n. h. XXVIII 19: 'Defigi quidem diris deprecationibus nemo non metuit. . . . Hinc Theocriti apud Graecos, Catulli apud nos proximeque Vergilii incantamentorum amatoria imitatio.'

²⁾ l. s. p. 20.

³⁾ Hirschfeld, l. s. p. 20.

⁴⁾ v. supra p. 6 et 10sq.; 34 adn. 2.

⁵⁾ v. Norden in commentario ad Verg. Aen. VI p. 195: *Dass (Vergil)*

Multo ampliorem enim rerum magicarum scientiam prae se ferunt Horatius Tibullus Propertius Ovidius una et mente et voce in describendis magarum artibus consentientes, quam licet sua quisque ratione sibi paraverit, altius certe hac arcana disciplina imbutus fuit quam Vergilius.

Ut primum de Horatio dicamus, tribus carminibus facile perspicere possumus, unde poeta habuerit quo artem a Canidia eiusque ministra factitatam describeret. Ex serm. I 8, epod. V. XVII carminibus narratione minutissima et accuratissima ornatis satis appetet Horatium si non vidisse¹⁾ sagarum actiones magicas, tamen fando audisse aut id quod veri est simillimum ante oculos habuisse librum aliquem tales actiones describentem.²⁾

Cuius autem generis Horatii exemplaria fuerint, statim intellegemus, cum ad poetas elegiacos nos converterimus. Apud illos enim res magicae semper nobis occurruunt coniunctae cum meretricum amore, huius autem amoris descriptionem ductam esse e Graecorum carminibus satis constat. Imprimis ex Atticorum comoedia hauserunt Romanorum elegaci.³⁾ Ab hac autem rerum magicarum descriptio minime erat aliena. Videmus praestigiatores in scaenam procedere apud Aristomenem (*Γόρτες*, Com. att. frg. ed. Koch I 691), audimus ex Hecata.⁴⁾ sagarum dea, comoedias inscribi Nicostrati et Diphili

---

diese Litteraturgattung (sc. die Zauberritteratur), die sich besonders seit der hellenistischen Zeit einer grossen Beliebtheit erfreute, so gut bekannt war, wie dem Verfasser der *Dirae* und anderen Dichtern der augusteischen Zeit, vor allem Horaz in den *Canidiagedichten*, beweist ja ausser der 8. Ekloge auch die mit intimster Kenntnis dieser Dinge gedichtete παγαξίς im Didobuch 478 ff. — v. etiam ibid. p. 204.

¹⁾ v. epol. XVII 77 Canidia de Horatio:

‘ut ipse nosti curiosus’

²⁾ E. Riess, *Zu den Canidiagedichten des Horatius*, M. Rh. XLVIII 1893 p. 310 recte iudicat, cum dicit de sat. I 8: *Horatius hat, doch wohl nach einer Vorlage, ganz getreu zwei Zauberhandlungen geschildert.*

³⁾ v. Fr. Leo, *Plautinische Forschungen* 1895 p. 129 sqq., Mus. Rhen. LV 1900 p. 604 sqq., V. Hoelzer, de poesi amatoria a comicis atticis exulta, ab elegiacis imitatione expressa, diss. Marb. 1899, al. Lucani dial. mer. IV, ad quem testem saepius provocavimus, e comoedia transscriptum esse constat: v. Koch CAF III p. 660 sq.

⁴⁾ Simile argumentum habuit Sophronius *Tὰ γνῶματα τὰ τὰς θεόρ γαρ τι* ἐξελᾶν, de qua egit R. Wünsch, *Festschr. für C. F. W. Müller* p. 111 sqq.

(Kock II 223 et 548); in Menandri Thessala descriptas fuisse testatur Plinius (h. n. XXX 7) ‘ambages feminarum detrahentium lunam’. Luculentissimum denique exemplum est Alexidis *Μαρδηγαγοριζομένη* (Kock II 347), h. e. femina philtrum pota, qua in comoedia magiae amatoriae uberior expositio infuisse videtur.¹⁾

Quae cum ita sint, pro certo habebimus Tibullum Propertium Ovidium descripsisse magicas res²⁾ secundum exemplum poetarum Graecorum, imprimis Atticos comicos imitando. praeterea fieri potuisse ut suis oculis actiones quasdam magicas viderent nemo erit qui negabit.

Nunc contemblemur alterius generis magiam, qua in enarranda praecipue versabantur Seneca Lucanus Valerius Statius, dico necromanteam.³⁾

Ad quam si accedimus, Senecae (Oed. 530 sqq.) et Statii (Theb. IV 419 sqq.) descriptiones coniunctae sunt tractandae, quoniam ‘mirum in modum inter se congruunt et verborum et rerum inventione’, ut docuit Liedloff⁴⁾ quam comparationem cum idem vir doctus optime persecutus sit, non est cur actam rem agam.

De Valerio Flacco, cum unus sit huius poetae locus I 735 sqq. hanc ad rem pertinens, nihil dici potest, nisi talia a quolibet illorum temporum poeta componi potuisse secundum vulgatam rerum magicarum notitiam. Si vero de fonte aliquo litteris perscripto cogitare mavis, te moneam Valerio, qui aeque ac Statius post Lucanum scripsit, non ignotum fuisse Lucani librum sextum.

Manifestiora certioraque possunt proferri de Lucano,

¹⁾ Omnino si quis hanc materiam porro tractaturus est, copiosam inveniet materiam, quam investigare consulto omittere debebam, ne a proposito abducerer.

²⁾ Qui his in describendis quantum in modum inter se discrepent demonstravit I. Bruns, l. s. p. 210 sqq.

³⁾ Hanc quoque in Atticorum comoedia fuisse tractatam probatur Decimi Laberii mimo *Νεκυομαντεία* inscripto (Com. rom. fr. ed. Ribbeck³ p. 351) ad graecum exemplar expresso (Kock III 701).

⁴⁾ p. 19. Liedloffius communem utriusque fontem statuit, quem tamen Ponticum (p. 21) esse quis est qui credat?

ad quem iam transeamus. Eius libro sexto tanta rerum magicarum multitudo in unum coacta exhibetur, ut valde sit operae pretium investigare, unde a poeta sit sumpta.

Iam primo secundoque capite cum suo loco plura e Lucano allata sint testimonia, haud scio an iam illis locis perlectis miratus sis, quanta rerum magicarum doctrina Lucanus omnes poetas, qui vel antea vel postea magicas res descripserunt, superaverit. Maiorem in modum miraberis, cum perlustraveris numerum, quem nunc afferemus rerum magicarum, quas ad illustrandas commentarium paene perpetuum addidi e similibus descriptionibus compositum. neque enim alio modo fieri potest, ut de Lucani fontibus certius aliquid statuamus.

Argumentum est hoc: Sextus nefarius Pompei filius Erichthonem¹⁾ magam Thessalam adit, ut futura cognoscat. Saga ei respondet hominem modo defunctum²⁾ esse suscitandum, qui futuras res aperiat. Versibus 525 sqq. poeta magam crudelissimam foedissimamque describit, dum per enumerationem enarrat res a saga ipsa undique collectas.

Primo loco nominantur ignes atque tura ad suffimentum necessaria vs. 525 sq.:

‘funereas aris inponere flamas
gaudet et accenso rapuit quae tura sepulcro’.

funeri vel sepulcro³⁾ haec desumpta sunt, ut apud Senecam Oed. 550 sq.; ‘rapti rogis iaciuntur ignes’ et ipsum Lucanum VI 534 sq.; his enim magna vis magica inesse credebatur, praesertim cum homini violenta⁴⁾ aut praematura morte⁵⁾

¹⁾ De hac maga v. F. v. Duhn, *Bemerkungen zur Würzburger Phineusschale*, Heidelberger Festschrift zur 36. Philologenversammlung 1882 p. 123.

²⁾ Nec iam rite conditum: memineris Od. XI 51 sq.: πρότη δὲ ωντι Εἰπίρογος ἡλθετ εὐαίγον· οὐ γέρω πω ἐτέθατο επό γθοῖς εἰρηδεῖς. v. ib. vs. 72 et infra p. 51 adn. 5.

³⁾ Qua de causa Hesychius veneficas τυμβάδας nominat, s. v. τυμβᾶς γυρὶ· τυμβάδας ἔλεζον τὰς φαρμακίδας ἀπὸ τοῦ περὶ τοὺς τύμβοις διατρέψεων τοὺς νεφούς ἀφροτρέψασεν.

⁴⁾ Lucan. VI 560sq.: ‘Et quotiens saevis opus est ac fortibus umbris, ipsa facit manes.’

⁵⁾ Vide supra p. 26 adn. 4; de ἀσώποις Def. tab. Att. praef. p. IV.

interempto essent ereptae. Qua de causa haud scio an fortuito poeta asserat vs. 529 sq.:

‘Viventis animas et adhuc sua membra regentis infodit busto, fatis debentibus annos mors in vita subit’;

iterumque paulo post vs. 533:

‘fumantis iuvenum cineres¹⁾ ardentinaque ossa e mediis rapit illa rogis’.

Simile quid Hypsipyle de barbara paelice dicit, quae (Ov. her. VI 90):

‘certa . . . de tepidis colligit ossa rogis’,

et Hor. epod. XVII 47:

‘in sepulcris pauperum prudens anus novendiales dissipare pulveres’,

Hor. serm. I 8, 22: ‘ossa legant’.

Sed ad Lucanum revertar. vs. 534 sq.:

‘ipsamque, parentes

quam tenuere, facem’

vide Senec. Med. 798 sqq.:

‘de medio
rapta sepulcro fax nocturnos
sustulit ignes’,

quem locum Lucano ante oculos esse versatum recte monuit C. Hosius *Lucanus und Seneca* (Fleckeis. annal. CXLV 1892 p. 346). Quamquam faces videmus adhibitas etiam apud alios auctores, ut Verg. Aen. VI 223 sq.: ‘subiectam more parentum aversi tenuere facem’, Lucian. necyomant. c. 7 et philops. 12, quo de usu videoas Dielsium *Sibyllinische Blätter* p. 47 sq.

Ad vs. 536: ‘feralis fragmenta tori’ adnotavi Prop. III 6, 30: ‘cinctaque funesto lanea vitta toro’ et Pap. Parth. II 48: ἔάνος ἀπὸ βιασθενάτον, v. ib. 63, 145, 170 sq., quibus locis addam Alex. Trall. I 15: μονομάχον σφαγέντος ἔάνος μαζηένον.

Veniamus ad res corporibus terra diu iam conditis de- promptas: oculos (vs. 541) atque ungues (542 sq.). His similia inveni tantum apud Apuleium (met. III 17) ‘sepulchorum etiam

¹⁾ v. Tac. ann. II 69: ‘semiusti cineres . . . aliaque maleficia, quis creditur animas numinibus infernis sacrari.’

cadaverum expositis multis ad modum membris. hic nares et digitii' eqs.

Deinde partes enarrantur corporum, quae sepulcro plane carent¹⁾ laqueo pendentium aut affixorum cruci. Quorum vim cognoscas ex eo quod Plin. n. h. XXVIII 7 exhibet ('ex calvaria) suspendio interempti²⁾ catapotia fecit contra canis rabiosi morsus Antaeus', et e Pallad. I 24, 2 'non pereunt (columbae) et neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid de strangulati hominis loro aut vinculo aut fune suspendas', et e Papyri Parisinae vs. 1911 sqq., quibus Cerberus invocatur κατὰ τῶν ἀπαγξαμένων.

Horum 'insertum manibus chalybem' (Luc. vs. 547) coniungas cum Plini verbis (h. n. XXVIII 46) 'in quartanis (scil. febribus) fragmentum clavi a cruce involutum lana collo subnectunt aut spartum e cruce' et cum Alex. Trall. I 15, quo loco ἦλος ἐσταυρωμένον³⁾ adhibetur amuleti instar. 'Carnosi clavi pendentium' ab Apuleio (met. III 17) commemorantur. Eucrates apud Lucianum (philops. c. 17) affirmat se a daemonibus non posse terrori, quoniam habeat τὸν δακτύλιον . . . σιδήρον τοῦ ἐκ τῶν σταυρῶν πεποιημένον.

vs. 548 'Stillantis tabi saniem'.

Tabum apud Tac. annal. II 69 inveni: 'cineres . . . tabo oblitii'.

Etiam partes eorum qui non rite sunt conditi⁴⁾ adhibet Erichtho vs. 550 sqq.:

'Et quacumque iacet nuda tellure cadaver,
ante feras volucresque sedet; nec carpere membra

¹⁾ Vagantur illorum animae circa sepulera, priusquam ad inferos transeant. itaque inter vivos et inferos sunt tamquam intermediae eamque ob rem aptissimae quorum auxilio res magica agatur. haec e Lucian. philops. c. 29 apparent et ex eis quae explicuit E. Rohde *Psyche*² II 412sq.; invocantur hae animae Defix. tab. Att. XVIII (= Proceedings n. I 31) ἄποροι ταφῆς, vide etiam ib. p. XXI b med.

²⁾ v. cat. cod. astr. Med. cod. 23 p. 53, 6: πλευρὴ φονκισμένον.

³⁾ v. Kuhnert, Mus. Rhen. IL 1894 p. 38 adn. 9. L. Blau, *Das altjüdische Zauberwesen* p. 160 adn. 7.

⁴⁾ De his vide Rohdium, l. s. 413 et Steudingium apud Roscherum, *Lexikon der griech. und röm. Mythologie* s. v. Inferi 248, 33 sqq.

volt ferro manibusque suis, morsusque luporum
exspectat, siccis raptura e faucibus artus.'

quibus versibus conferas Hor. epod. V 23:

'ossa ab ore rapta ieunae canis'

a Canidia usurpata.

Versibus 554 sqq. maga adeo crudelis describitur, cuius
'nec cessant a caede manus, si sanguine vivo
est opus, erumpat iugulo qui primus aperto'.

556 et 557 humani sacrificii vestigium exhibent, quare
de eis dixi supra p. 5. neque mulieris ventris partui parcitur
(vs. 558 sq.):

'Volnere sic ventris, non, qua natura vocabat,
extrahitur partus, calidis ponendus in aris'.

Trucidati hominis sanguinem ferventem postea quoque
adhibitum videbimus, ut maga caesi militis 'pectoris suppleat'
(vs. 667); tale sacrificium inter usitata certe fuit, licet alterum
huius generis exemplum non noverim. Ad partum matris
utero ereptum addam exemplum unum tantum ex Eusebio
hist. eccl. 8, 14, 5 repetitum, qui Maxentium appellat μαγι-
καῖς ἐπιτοίαις γυναικαῖς ἐγκύωνας ἀνασχίζοντα. alia veterum
testimonia supra p. 5 adn. 3 enotavi. Recentiorum adeas
Loewensteinm. p. 122 et J. Hansen, *Zauberwahn, In-
quisition und Hexenprozess im Mittelalter und die Entstehung
der grossen Hexenverfolgung, Historische Bibliothek XII* p. 379
adn. 3.

Luc. vs. 561:

'Hominum mors omnis¹⁾ in usu est.'

His verbis quaecumque modo enarraverat poeta com-
prehendit, qui versibus qui iam sequuntur finem catalogi
magici facit iterum partes homini florem aetatis agenti ereptas
pro efficacissimis afferens, vs. 562 sq.:

'Illa genae florem primaevō corpore volsit,
illa comam²⁾ laeva³⁾ morienti abscidit ephebo'.

¹⁾ v. Loewensteinm., l. s. p. 124 sq.

²⁾ v. supra p. 26 adn. 3.

³⁾ Nam in usu magico fere nihil fit dextra. Vide Sen. Oed. 566 sq.: (Tiresias) 'fundit et Bacchum manu laeva'; Stat. Theb. IV 502; Roseher
s. v. Inferi 246, 30 sqq.; Def. tab. Att. praef. p. IV.

De magica vi capilli exscribam locum Plinianum (h. n. XXVIII 41): 'Capillus pueri qui primum decisus est, podagrae dicitur levare circumligatus'. Capillos virium vitaeque florentis symbola nemo nescit qui Euripidem (Alc. 75 sq.) legit. Afferam tantum Verg. Aen. IV 698 sq.:

'nondum illi (Didoni) flavom Proserpina vertice crinem abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco;'
tum Anna (vs. 704):

'dextra crinem secat: omnis et una
dilapsus calor atque in ventos vita recessit.'¹⁾

Expeditis rebus magicis quibus saga illa in commune uti solebat nunc est dicendum de altera talium rerum serie, quae e natura sive inanima sive animata desumuntur, ut ipsa ea quae Pompeio ostenditur magica actio perficiatur.

Adeamus ergo vs. 667 sqq.:

'Pectora tunc primum ferventi sanguine supplet
vulneribus laxata novis.'

Caesus miles est cuius pectora²⁾ novis vulneribus patefacta sanguine supplet. Non casu neque fortuito primo loco positum videmus sanguinem, quoniam sanguis habetur pro re ad vivendum maxime necessaria³⁾, quo fit, ut cor, quo sanguis confluit, animus ipse nominetur.⁴⁾ Quare mirum non est, quod hominum sanguine hausto manes reviviscere⁵⁾ putaverunt veteres.

¹⁾ Vide diras plumbo inscriptas CIL X 511 'locus capillo ribus expectat caput suum'.

²⁾ Vide vs. 750 sq.

³⁾ Quam ob rem Od. XI 95 sqq. etiam umbrae priusquam loquantur *άρπα γέλαστην* (vs. 98) bibunt. vide Cic. Tusc. I 37; Kuhnert, Mus. Rhen. IL 1894 p. 44 adn. 3.

⁴⁾ Cic. Tusc. I 18: 'aliis cor ipsum animus videtur.' vide Serv. V. A. III 67, V 79; Lippert, *Die Relig. d. eur. Culturv.*, Berol. 1881 p. 81, 48 sq.

⁵⁾ Unde ad remedia quoque sumebatur: Plin. h. n. XXVIII 4: 'sanguinem quoque gladiatorum bibunt, ut viventibus poculis, comitiales.' Loewenstein, l. s. eandem fere rem narrat e libro Mostii, *Sympathetische Mittel* 1842 p. 150, vide etiam H. L. Strack, *Das Blut im Glauben u. Aberglauben der Menschheit*, Monac. 1900 p. 27 et 43; U. Jahn, *Über den Zauber mit Menschenblut und anderen Teilen des menschl. Körpers, Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie* XX 1888 p. 130 sqq.

Praeter sanguinem mortuo inititur ‘virus lunare’¹⁾ quo etiam Medea utitur: ‘Addit et exceptas luna pernocte pruinias’ (Ov. met. VII 268). Quae res illustratur W. H. Roscheri libro qui inscribitur *Über Selene und Verwandtes, Studien zur griech. Mythologie und Culturgeschichte* IV p. 86 Lips. 1890, quo loco haec fere legimus, creditum esse a beneficis lunae spuma (h. e. rore) vim magicarum herbarum aut effici aut augeri.²⁾ Simile quid iam Turnebus VI advers. 10 p. 183 adnotat: ‘Ad lunae lumen lectas herbas efficaciores beneficiis credebant, quod lunam beneficiis praeesse censerent, et herbas sua quadam spuma³⁾ et saliva inficere’. Vide Stat. Theb. I 106, II 284; Val. Flacc. VI 447, VII 330; Apul. met. I 3.

Sed iam longius procedit actio magica. vs. 670 sq.:

‘Huc quidquid fetu genuit natura sinistro
miscetur,’

quem versum scholiasta atque commentatores⁴⁾ recte ita interpretantur ut dicant eum esse intellegendum de foetu quodam portentoso monstrosoque. Etiam R. Fritzsche, quaest. Lucan. 1892 p. 31 interpretatur ‘sinistra fetu genita (*Missgeburten*)’. explicantur ea e libro Loewenstimmii l. s. cap. III p. 27—34 (*Ermordung von Missgeburten*).

Accedunt alia vs. 671:

‘spuma canum quibus unda timori est’.

De spuma animalium enotavi versum e Lucian. Alex. 53: *κυνιδα χριεσθαι κέλομαι δροσίην τε κελητος*, quo equi spuma praecipitur tamquam ad dolorem lateris curandum utilis.

De canibus ad magiam adhibitis videoas Riessium, s. v.

¹⁾ VI 669 ‘virus large lunare ministrat.’

²⁾ Roscher, l. s.: *Ferner glaubte man, dass der Mond durch seinen Thau die magische Kraft der Zauberkräuter entweder hervorbringe oder verstärke.* v. *Nachträge* 1895 p. 30.

³⁾ C. F. Weber in editione Lucani 1829 vol. II p. 85 ad VI 506 adnotat: ‘Spumam lunae videoas infra 670 (= 669), in magico instrumento: „et virus large lunare ministrat“. Graeci σεληνιακὴν ἀπόδρουαν vocant’ nullo exemplo addito, quo Graeca illa inveniantur. Vix addere potuit; nemo enim nescit virus lunare longe esse aliud atque τὴν σεληνιακὴν ἀπόδρουαν, de qua videoas A. Bouché-Leclercq, *l'astrologie grecque* Paris 1899 p. 245 sqq. aliis locis.

⁴⁾ v. ed. Weber III p. 486.

Aberglaube p. 72 sq.; *Fritzsche*, l. s. p. 30 dicit hoc loco esse intellegendam spumam canum rabidorum. Quod planum est.¹⁾

vs. 672: 'Viscera — lyncis.'

Ad ea nihil nisi *Senec.* Med. 733 sq.:

'maestique cor bubonis et raucae strigis
exsecta vivae viscera'

afferre possum. vires arcanas in lyncibus inesse tradit
Plinius, n. h. XXVIII 122.

Ad eiusdem versus verba 'durae (Hosius cum codd., *dirae* Grotius) nodus hyaenae' Franckenius adnotat haec: 'Nodus hyaenae est spinae articulus primus, cui fabulosam vim adscribabant. Plin. n. h. XXVIII 99: "hunc spinae (hyaenae) articulum sive nodum Atlantion vocant, est autem primus," de quo miracula in superioribus narraverat'. Franckenio puto esse assentiendum. Commemorem tantum praeterea Prop. III 6, 28: 'lecta exectis anguis ossa' pro medicamine in amore adhibita, quo amatus trahatur.²⁾

vs. 673: 'cervi pastae serpente medullae'.

v. Ov. met. VII 273: 'Vivacisque iecur cervi'. E. Riess,
s. v. *Aberglaube* 72, 2 sqq.

vs. 674 sq.:

'puppim retinens euro tendente rudentes
in mediis echeneis aquis'.

Fritzsche l. s. p. 30 confert Ov. Hal. 99 sq.:

'Parva echeneis at est, mirum, mora puppibus ingens,
Tuque, comes ratium tractique per aequora sulci'.

Videas etiam *Riessium*, l. s. 68, 17 sqq.

vs. 675: 'oculique draconum'.

De oculis animalium magicorum v. Prop. III 15, 16:
'Cornicum immeritas eruit ungue genas'; Pap. Parth. I 223

---

¹⁾ Quo iure autem *Fritzsche* Hor. epod. V 23: 'Et ossa ab ore raptam
ieiunae canis' conferat, nescio. Quo loco de re prorsus diversa cogitatur,
quam optime illustravit L. Müller, cuius commentarium inspicias; v.
supra p. 16.

²⁾ vide *Rothsteinii* commentarium ad hunc locum supra p. 27 adn. 6
exscriptum.

λαβὼν . . . δρθαλμὸν (ορθαλμων P) νυκτιβαν. ibid. vs. 285
ἐπιθυμεῖ λύκον δρθαλμός.

De δρακόντων usu mitto te ad indices papyrorum magicarum a Wesselio confectos.

Versui 676:

'Quaeque sonant feta tepefacta sub alite saxa'

nihil novi afferre possum, cum G. Drexler *Wochenschr. f. class. Philol.* XV 1898 p. 977 sq. catalogum locorum quibus Gagatis lapis invenitur confecerit. In universum de lapidibus magicis egit Riessius, s. v. *Aberglaube* 50, 17 sqq.

Fabulosa inter animalia est numerandus (vs. 677):

'Arabum volucer serpens'

quem etiam commemorant Horatius (epod. III 14): 'Serpente fugit (Medea) alite' atque Ovidius (met. VII 218 sqq.) de eadem Medea:

'nec frustra volucrum tractus cervice draconum
currus adest. aderat demissus ab aethere currus.
quo simul ascendit frenataque colla draconum
permulsit . . . '

vs. 677:

'innataque rubris

aequoribus custos pretiosae vipera conchae'

v. Fritzschium, l. s. p. 30: 'Verine simile est, viperam conchae custodem Lucano inde (i. e. e Nigidi libris de animalibus conscriptis) innotuisse?'

Tum adhibetur cerastae pellis (vs. 679):

'viventis adhuc¹⁾ Libyci membrana cerastae'

v. Ov. met. VII 272: 'squamea Cinyphii tenuis membrana chelydri'.

Neque defuit (v. 680):

'cinis Eoa positi phoenicis in ara'

quo de animali fabulosissimo videoas Pomp. Mela III 8; Plin. n. h. X 2 alios.

Denique rerum magicarum catalogus desinit in verba (vs. 681 sqq.):

¹⁾ v. supra p. 22 vs. 2 ζωῶαις ἀπόλυσοι.

'Quo postquam viles nec habentis nomina pestis
contulit, infando saturatas carmine frondes,
et, quibus os dirum nascentibus inspuit¹⁾ herbis,
addidit et quidquid mundo dedit ipsa veneni.'

Corpore mortui rebus magicis, quas modo dispeximus,
suppleto v. 685 sqq.:

'vox. Lethaeos²⁾ cunctis pollutior herbis³⁾
excantare deos, confudit murmura primum
dissona et humanae multum discordia linguae'
quibus versibus exordium uti ita dicam incantamenti videmus.
vs. 688 sqq.:

'Latratus habet illa canum gemitusque luporum;
quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur'.

Hosius, l. s. p. 349 dicit trepidum bubonem strigemque
nocturnam esse depromptas e Senecae Med. 733, quod veri-
simile est, tamen non taceam 'plumam . . . nocturnae strigis'
etiam inveniri apud Horatium (epod. V 20), 'strigis inventae
per busta iacentia plumas' apud Propertium (III 6, 29), 'stri-
gis . . . alas' apud Ovidium (met. VII 269).⁴⁾

Versibus 690 sqq.:

'Quod strident ululantque ferae, quod sibilat anguis,
exprimit et planetus inlisae cautibus undae
silvarumque sonum fractaeque tonitrua nubis,
tot rerum vox una fuit. Mox cetera cantu
explicat Haemonio penetratque in Tartara lingua'.

v. Stat. Theb. IV 470 sqq.: 'Tiresias . . . exclamat'; Lu-
cian. necyom. 8 μάγος ἀραχναιῶν δαιμονάς τ' δυοῦ πάντας ἐπε-
βοᾶτο. De vi magica vocis clarae v. C. Ausfeld, de Grae-
corum precationibus quaestiones. Fleckeis. annal. suppl. XXVIII
1903 p. 514.

Cum numina quae vs. 695 sqq. invocantur iam supra
p. 10 sqq. suis locis sint allata, non est cur versus iterum ex-

¹⁾ v. supra p. 35 adn. 8.

²⁾ v. Verg. Aen. VI 679 sqq.; reliqua vide supra p. 12.

³⁾ Iure Hosius (Fleckens. annal. CXLV 1892 p. 346) contulit Senecae
Med. 737 sq. :

'addit venenis verba non illis minus metuenda'.

⁴⁾ v. supra p. 17.

scribam. Eo magis animadvertis formam cantus precationis-que magicae.

Vs. 706 sqq. maga orat: 'Exaudite preces', obtestandi for-mula adhibita:

'si vos satis ore nefando
pollutoque voco, si numquam haec carmina fibris
humanis iejuna¹⁾ cano, si pectora plena
saepe deo²⁾ lavi calido prosecta cerebro,
si quis, qui³⁾ vestris caput extaque lancibus infans⁴⁾,
inposuit, victurus erat',

et iterum rogat: 'parete precanti' (vs. 711).

Habemus pactionis formam, de qua videas C. Ausfeld,
l. s. p. 525 sqq.

Tum ad numinum gratiam sibi conciliandam addit haec
(vs. 712 sqq.):

'Non in Tartareo latitantem⁵⁾ poscimus antro,
adsuetamque diu tenebris: modo luce fugata
descendentem animam; primo pallentis hiatu
haeret adhuc Orci'

simul addens (vs. 715):

'Licet has exaudiat herbas
ad manes ventura semel',

blandis verbis ad animam⁶⁾ mortui ipsam conversa (vs. 716 sqq.):

'Ducis omina nato

Pompeiana canat nostri modo militis umbra,
si bene de vobis civilia bella merentur'.

At Erichthus preces videntur non exaudiiri: moratur umbra

¹⁾ Quem locum respexisse Statuum Theb. IV 511: 'aegras functorum
carpere fibras' recte monuit Barthius.

²⁾ deo cod. V et Francken, dedi cod. B et Hosius.

³⁾ quis, qui Francken cum codd., quisquis Hosius.

⁴⁾ v. supra p. 4 sq.

⁵⁾ Ei enim quorum animae Orcum nondum intraverant (Plaut. mostell. 499 sq.: 'Nam me Acheruntem recipere Orcus noluit, quia premature vita careo') facilius posse suscipari putabantur. Cuius evocationis exempla praebent Quintilian. decl. X, Apul. met. II 28sq., Alciph. II 4 p. 66 Herch., Heliod. Aethiop. VI 14.

⁶⁾ v. supra p. 13 adn. 1.

adstringi corporis vinculis;¹⁾ iterumque maga summa ira inflammata effundit carmen, quod tam vehementer instruit, ut inferi resistere non audeant.

Furiis²⁾ Tisiphone atque Megaera vocatis rogatisque (vs. 730 sqq.):

‘Tisiphone, vocisque meae secura Megaera,
non agitis saevis Erebi per inane flagellis
infelicem animam?’

maga etiam minas³⁾ addit (vs. 732—744):

‘Iam vos ego nomine vero⁴⁾
eliciam, Stygiasque canes in luce superna
destituam, per busta sequar, per funera, cunctis
expellam tumulis, abigam vos omnibus urnis!
Teque deis, ad quos alio procedere voltu
ficta soles, Hecate,⁵⁾ pallenti tabida forma,
ostendam faciemque Erebi mutare vetabo.
Eloquar immenso terrae sub pondere quae te
contineant, Hennaea, dapes, quo foedere maestum
regem noctis ames, quae te contagia passam
noluerit revocare Ceres. Tibi pessime mundi
arbiter, inmittam ruptis Titana cavernis,
et subito feriere die.⁶⁾

¹⁾ v. Somnium Scipionis 3 (= Cic. de republic. 14 et 15) et exempla in editione Oudendorpiana allata.

²⁾ v. supra p. 14.

³⁾ v. vs. 440 sqq.: (in Thessalia) ‘plurima surgunt | vim factura deis ; vs. 494 sqq.: ‘Parere necesse est | an iuvat? ignota tantum pietate merentur, | an tacitis valuere minis?’ De minis, quae cum evocationibus morborum e corporibus aegris saepe coniunguntur egit R. Heim (Fleckens. annal. suppl. XIX 1893 p. 379 sq.).

⁴⁾ v. Pap. Par. vs. 278 *λέγω γάρ σον τὰ ἀληθινὰ ὄνόματα* et quae vir doctissimus magicarum rerum peritissimus Gu. Kroll, *Antiker Volksaberglaube* Mus. Rhen. LII 1897 p. 345 explicuit. Similia leguntur Pap. Par. 871, 244, 251, 1818, 2427; Pap. Parthey I 206 sq., 225 sq., 312. Defix. tab. Attic. praef. p. V, XXXI; Giesebricht, l. s. p. 88 sq.; Ausfeld, l. s. p. 519 sq.; Wünsch, *Hessische Blätter für Volkskunde* II 1903 p. 93; Dieterich, *Mithrasliturgie* p. 112.

⁵⁾ v. supra p. 10 sq.

⁶⁾ Ov. met. II 260 sq.: ‘Dissilit omne solum penetratque in Tartara rimis | lumen’. Haec ex Iliade XX 61 sqq. pendere videntur.

Quae verba per se iam sunt satis clara neque habeo quod adiciam. Habemus coactum deorum, antiquissimum et religionis et magiae genus. De hoc iam vir doctissimus Buresch in libro qui inscribitur Klaros (p. 19 sq.) docuit exponens de vate, qui ab omni tempore invitus¹⁾ sit locutus. Exempla, quae Bureschius affert, facile augeri possunt. Plura enim collegit F. v. Duhn, *Bemerkungen zur Würzburger Phineusschale, Heidelberger Festschrift zur 36. Philologenversammlung 1882* p. 121 sq., quibus liceat addere haec: Proteus vinculis tenetur cogiturque a Menelao, ut futura aperiat (Od. IV 459 sqq.):

ἵμεις δὸς δοτεμφέως ἔχομεν τετλρότι θυμῷ.
ἄλλος δὲ δύι ὁ ἀνίαζ' ὁ γέρων διογώνια εἰδώς,
καὶ τότε δύι μὲν ἐπέεσσιν ἀνειρόμενος προσέειπεν.
‘τις νῦ τοι, Άτρεος νιέ, Θεῶν συμφρόνατο βούλάς,
ὄφρα μὲν ἔλοις ἀένοντα λογησάμενος; τέο σε χοῖ;

Fabellam prorsus similem Ovidius Fast. III 291 sqq. de Pico atque Fauno narrat, qui vinculis coguntur. Vinculorum²⁾ loco a magis adhibentur formulae, carmina cogentia. ἐπάναγξοι³⁾, quibus inferorum pertinacia frangitur, quo fit, ut daemones magorum servi evadant. Clem. Alex. Protr. LVIII p. 65 ed. Dindorf: μάγοι δὲ ἵδι δοεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ἐπιρέπταις δαίμονας αὔχοσιν, οἰκεταῖς αὐτοῖς ἔαυτοῖς καταγούμαντες, τοὺς κατηγαγαμένους δούλους ταῖς ἐπανθάσις πεποιηκότες.

Lucani ipsius inspicias verba haec (vs. 445 sq.):

‘Una per aetherios exit vox illa recessus
verbaque ad invitum perfert cogentia numen’;
ib. 497 sq.:

‘an habent haec carmina certum

¹⁾ Ausfeld, l. s. p. 517 formulas collegit, quibus ‘non solum petitur, ut veniat, sed etiam deus cogitur’.

²⁾ Rohde, *Psyche*² II 87 adn. 3: καταδέοεις καταδέσμοι sind die „Bindungen“, durch die der Geisterbanner die Unsichtbaren magisch zwingt, seinen Willen zu thun. Stets bedarf es eines Zwanges; denn die Geister kommen ungern . . . das äusserste sind die βασικαὶ ἀπειλαὶ, von denen Jamblīch de myst. 6, 5 spricht (οὐ μέν τις τράχεις τὸν θεόν τον οὐ τράχεις Refrain in dem Zauberhymnus des Pariser Zauberbuches z. 2552 ff.). Addas Lucian. philops. c. 16.

³⁾ vide supra p. 36.

imperiosa deum, qui mundum cogere, quidquid
cogitur ipse, potest?';

Sextus Erichthonem orat (vs. 598): 'numina torque', (vs. 601): 'Mortem . . . coge fateri'. maga respondet (vs. 605 sqq.):

'Si fata minora moveres,
pronum erat, o iuvenis, quos velles . . . in actus
invitos praebere deos'.

Etiam locis quos Bureschius l. s. e papyris magicis
affert alii addi possunt inspectis tantummodo indicibus.

Redeamus ad minas versuum 732 sqq. atque contempleremur
formam saepius usitatam, quam legimus versibus 744 sq.:

'Paretis? an ille
conpellandus erit . . .'

quibus fastigium tamquam imponitur efficacissimum, quod
etiam a papyris magicis videmus adhibitum. Iam vir doc-
tissimus E. Riess, *Zu den Canidiagedichten des Horatius*
Mus. Rhen. XLVIII 1893 p. 310 ad versus epod. V 79 sqq.
interpretandos attulit Pap. Anastasy vs. 276 W (272 K) sqq.:
κατενεχθήσεται δέ πόλιος καὶ τὰ δύο ὄρη ἐν ἔσται . . . οὐ μὴ ἐάσω
οὔτε θεὸν οὔτε θεὰν χρηματίζειν, ἔως . . .

Cui loco addas Pap. Lugd. J 384, II 16 sqq.: *ἔταν δέ μου*
παραπούσης, καὶ ταῖς καίσεται δέ πόλιος οὐ[αὶ] σούτος ἔσται καὶ
ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ δέ πάνθαρος κατασβήσεται, ἔως
ποιήσε[ις] μο[ι] πάντα θάσα γράψω ἵ, λέγω ἀπαραβάτως.
Pap. Par. 2065 sq.: *εἰ δὲ μὴ, ἐτέρας κολάσεις προσδόκα, v. ib.*
2096 sq.

Exemplum multo illustrius nobis praebetur versibus p. 36
citatibus Pap. Par. 2902 sqq., quibus advocatur Venus:

Εἴ δὲ καθὼς θέος οὖσα μαρῷψυχόν τι ποιήσῃς,
οὐτε ὅψει τὸν Ἀΐδωνα ἀνερχόμενον Αΐδαο.
εἴθες τοῦτον ἐγὼ δίσω δεσμοῖς ἀδάμασσιν

et in tabella devotoria Hadrumetana (Def. tab. Att. praef. p. XXVI) legitur vs. 21 sqq.: 'Si minus, descendo in adytois
Osyris et dissolvam τὴν ταφὴν et mittam ut a flumine feratur.'

Extremo loco minatur Erichtho vs. 744 sqq. se compella-

turam illum deum cuius nomen siletur.¹⁾ Sed de eo iam supra p. 15 diximus. Neque hoc videtur neglegendum esse, quod inter has minas reperiuntur flagitia quaedam, quibus regina inferorum obruatur. Notissima autem est in papyrorum memoria talis diffamatio: v. c. Pap. Par. 2574 sqq. legitur quaedam διαβολὴ πρὸς σελήνην, quam Wesselius p. 31 edidit. ubi cum legimus vs. 14 sqq.:

ἡ δεῖν ἔλεξε τοῦτο σε δεδομέναι τὸ πρᾶγμα·
κινεῖν γὰρ ἀνθρώπον σ' ἔφη, πιεῖν τὸ αἷμ' ἀνθρώπον,
σάρκας φαγεῖν μίτογν τε σὸν εἴναι τὰ ἔντερον αὐτοῦ,
καὶ δέοντ' ἔλειν δορκῆς ἀπαν κ' εἰς τὴν φύσιν σου θεῖναι,
αἷμ' ἵερακος πελαγιδόμων καὶ κάρθαρον τροφήν σοι

nonne statim reminiscimur Lucani verborum (739 sqq.):

‘quae te

contineant, Hennaea, dapes, quo foedere maestum
regem noctis ames, quae te contagia passam
noluerit revocare Ceres?’ —

Iam huius apparatus magici Lucanei fontem quaerentibus facile quispiam responderit maximam partem sententiarum quascumque praebet Lucanus esse e poetarum qui antea magicas res tractaverunt carminibus desumptam, reliqua a Lucano suo ex ingenio addita. qua conjectura facillime explicari quo sit factum, ut inveniatur tantus rerum magicarum numerus in unum eundemque locum coactus.

Quam sententiam ut refutarem, primum eos congessi locos, quibus Lucanus cum eis qui antecedunt congruit vel similia praebet.

Apud Vergiliū nullum locum inveni qui congruit cum Lucano, nisi quod conferas Aen. IV 510, ubi invocatur Chaos eodem modo quo Luc. VI 696²⁾, et Aen. IV 511:

‘tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianaē’
conferas cum Luc. VI 700:

‘Persephone nostraque Hecatae pars ultima’.³⁾

¹⁾ Vide Kock CAF II 539 Pseudophilemon. 246 vs. 10 sqq.:

τοι τῷ Αἰδον ράπτει
ἰεπιδ ποιησι θεὸς ὁ πάτερ δεοπότις.
οἵ τοῦραν γοζεῖσ, οἱδ' αἵ ὄρωνισιν' ε; ε;

²⁾ Vide supra p. 12.

³⁾ Vide supra p. 10 et 34.

Neque plura sunt, quae reliqui Lucano praebuerint. Horatius habet epod. V 20: ‘plumamque nocturnae strigis’, ibid. vs. 23: ‘ossa ab ore r apta ieunae canis’, apud Lucanum legimus vs. 689: ‘strix nocturna’ queritur; et vs. 551 sqq. legitur:

‘nec carpere membra
volt ferro manibusque suis morsusque luporum
expectat siccis raptura e faucibus artus’.

Cum Tibullo nullo loco facit Lucanus.

Propertii tres versus in censum veniunt, III 6, 28 sqq.:

‘Et lecta exsectis anguis ossa trahunt
et strigis inventae per busta iacentia plumae
cinctaque funesto lanea vitta toro’

quibus opponas Lucani vs. 672: ‘durae nodus hyaenae’; vs. 689: ‘strix nocturna’; vs. 536: ‘feralis fragmenta tori’.

Cum Ovidii versu her. VI 90: ‘certaque de tepidis colligit ossa rogis’ compares Lucani vs. 533 sq.: ‘ardentiaque ossa | e mediis rapit illa rogis’.

Praeterea artior quidam nexus intercedit inter Lucanum et magiam a Medea factitatem, quam describit Ovidius. Atque primum quidem huius versus potissimos apponam, met. VII 268 sqq.:

‘addit et exceptas luna pernocte pruin as
et strigis infames ipsis cum carnibus alas
270 inque virum soliti vultus mutare ferinos
ambigi prosecta lupi; nec defuit illi
squamea Cinyphii tenuis membrana chelydri
vivacisque iecur cervi, quibus insuper addit
ora caputque novem cornicis saecula passae
275 his et mille aliis postquam sine nomine rebus
propositum instruxit remorari Tartara munus, . . .
279 ecce vetus calido versatus stipes aëno
fit viridis primo, nec longo tempore frondes
induit et subito gravidis oneratur olivis. . . .
285 quae simul ac vidit, stricto Medea recludit
ense senis ingulum, veteremque exire cruentum
passa, replet sucis. quos postquam convibit Aeson

aut ore accepto aut vulnere, barba comaeque
canitie posita nigrum rapuere colorem.'

Iam apud Lucanum quae respondeant colligam: vs. 669
'virus . . lunae'; 689 'strix nocturna'; 688 'gemitusque luporum';
679 'Libyci membrana cerastae'; 673 'cervi pastae serpente
medullae'; 681 'viles nec habentis nomina pestis | contulit,
infando saturatas carmine frondes'; 667 'pectorā . . supplet';
668 'volneribus laxata novis'.

Quem consensum cum perspexerimus, facere non poterimus,
quin sumamus locum illum Ovidianum. Lucano fuisse bene
notum, atque consulto ex illo expressa quae in Pharsalia
leguntur. Sed quamvis hoc concedatur necesse est, tamen
moneam Ovidium a Lucano longe superatum esse, id quod iam
R. Fritzsche l. s. p. 30 perspexit, et multas a Lucano com-
memorari res magicas, quae apud Ovidium desunt. quantum
vero ad ea, quae simili modo apud utrumque leguntur, attinet,
non eo progrediar, ut dicam fuisse tamquam fontem communem
ex quo utriusque poetae loci inter se consentientes manaverint.
optime enim scimus, Ovidium a Lucano fuisse lectitatum.¹⁾

Ipse Ovidius, quem Medeam tragicam nunc deperditam
scripsisse scimus, multis veterum libris quibus Aeaea artes
magicae enarrabantur, studium impendit. ita ut e quo fonte
hauserit, satis certe non constet.²⁾

Ultimus qui Lucanum antecessit. Seneca est. cuius scripta
studiose legit Lucanus³⁾; quare mirum non est, si in magicis
quoque rebus consensum statuere possumus inter utrumque hunc:

Senec. Med. 798 sqq.:

'de medio
rapta sepulcro fax nocturnos
sustulit ignes'

et Luc. VI 534 sq.:

'ipsamque parentes
quam tenuere facem'.⁴⁾

¹⁾ v. Lucan. ed. Haskins London 1887 cum praefatione Heit-
landii p. 108, v. M. Schanz, *Gesch. der röm. Litt.* II, 290.

²⁾ v. C. Robert, *Bild und Lied* p. 231 adn. 5.

³⁾ C. Hosius, Fleckeis. ann. CXLV 1892 p. 251.

⁴⁾ v. supra p. 43.

Sen. Oed. 559 sqq.:

‘vocat inde manes teque qui manes regis
et obsidentem claustra Lethaei lacus’.

et Luc. VI 697: ‘rector terrae’;

742 sq.: ‘pessime mundi
arbiter’;¹⁾

Sen. Med. 737 sq.:

‘addit venenis verba non illis minus
metuenda’.

et Luc. 685 sq.: ‘vox, Lethaeos cunctis pollentior herbis
excantare deos, confudit’²⁾

Med. 733 de invocatione deorum locus communis est, v.
Hor. epod. V 20; Prop. III 6, 29; Ov. met. VII 269; Luc. VI
686 sq.³⁾

Med. 790⁴⁾: ‘Thessalicis . . . minis’, quae saepius apud Lu-
canum leguntur: VI, 440 sq., 494 sqq.⁵⁾

Videmus igitur, in nonnullis rebus ab eis qui antecesserunt
poetis pendere Lucani artem magicam. Iam si cognoscere
volemus, quanti momenti is consensus sit in universum iudi-
cantibus, restat, ut contemplemur eos locos quorum similes in
carminibus poetarum priorum non inveniantur, cum a Lucano
solo sint commemorati:

vs. 525 sq.: ‘funereas aris inponere flammas
gaudet et accenso rapuit quae tura se-
pulcro.’

529 sq.: ‘Viventis animas et adhuc sua membra
regentis
infodit busto.’

532 sq.: ‘Fumantis iuvenum cineres, ardentia-
que ossa
e mediis rapit illa rogis’.

¹⁾ v. supra p. 11.

²⁾ v. supra p. 50.

³⁾ Vide supra p. 50.

⁴⁾ Plerisque locis Lucanum cum ea parte Medeae consentire vides,
qua eius veneficia describuntur; hanc partem a Seneca ex Ovidii Medea
translatam esse coniecit suo iure F. Leo, Sen. tragg. I p. 169.

⁵⁾ v. supra p. 52 adn. 3.

- 538 sqq.: 'Ast ubi servantur saxis, quibus intimus
umor
ducitur, et tracta durescunt tabe medullae
corpora, tunc omnis avide desaevit in artus
inmergitque manus oculis, gaudetque gelatos
effodisse orbis et siccae pallida rodit
excrementa manus.'

543: 'Laqueum nodosque (pendentium).'

545: 'abrasitque cruces percussaque viscera nimbis
volsit et incocatas admisso sole medullas.'

547 sqq.: 'Insertum manibus chalybem, nigramque per artus
stillantis tabi saniem, virusque coactum
sustulit,'

554 sq.: 'Nec cessant a caede manus, si sanguine vivo
est opus, erumpat iugulo qui primus aperto.'

556 sq.: 'Nec refugit caedes, vivum si sacra cruentem
extaque funereae poscunt trepidantia mensae.'

558 sq.: 'volnere seu ventris, non, qua natura vocabat,
extrahitur partus, calidis ponendus in aris.'

562 sq.: 'Illa genae florem primaevō corpore volsit,
illa comam laeva morienti abscidite phebo.'

667: 'Pectora tunc primum ferventi sanguine
supplet.'

670 sq.: 'Huc quidquid fetu genuit natura sinistro
miscetur.'

671 sqq.: 'Non spuma canum, quibus unda timori est,
viscera non lyncis (defuit) . . .
non puppim retinens euro tendente rudentes
in mediis echeneis aquis, oculique draconum,
quaequa sonant feta tepefacta sub alite saxa,
non Arabum volucer serpens, innataque rubris
aequoribus custos pretiosae vipera conchae,'

695 sq.: 'Eumenides, Stygiumque nefas, poenaeque
nocentum,'

698: 'Styx,'

702: 'ianitor et sedis laxae,'

703 sq.: 'repetitaque fila sorores
tracturae,'

- 704: ‘*tu que o flagrantis portitor undae,*
 730: *Tisiphone, vocisque meae secura Megaera,*
 732 sq.: ‘*Iam vos ego nomine vero
 eliciam,*’
 742 sq.: ‘*pessime mundi
 arbiter,*’
 744 sqq.: *commemoratur summus inferorum daemon.*

Tota hac tabella perfecta quis est qui non videat, quantum superaverit Lucanus rerum magicarum doctrina omnes qui vel haud multis annis antea magicas res descripserunt? Libenter concedo hic illic rem quandam ab eo memoriter esse additam ut vs. 679 Elysiros campos¹⁾, vel notissimum avis phoenicis²⁾ cinerem (vs. 680). In universum autem quae apud reliquos desiderantur, non tam e memoria repetita esse a Lucano putaverim, sed ab eo hausta e libro quodam magico, non modo quod tantam³⁾ rerum magicarum multitudinem in trecentos fere versus coactam videmus, sed etiam quod res illae sunt simillimae eis, quas in dies melius cognoscere atque intellegere possumus e praceptis quae papyris magicis sunt nobis servata. Neque solum similitudinem rerum respicias, sed etiam tenorem quem secuta illa manium consultatio procedat. Iam supra p. 3 explicuimus rem magicam, si perfecta suoque omni apparatu instructa sit, tribus e partibus constare debere: sacrificio vel suffimento (*ἐπιθύματι*), precatione vel incantatione (*λόγῳ*), atque auxilio quo mala averruncentur (*φυλακτηρίῳ*); quibus quarta accedit in amatoria arte magica πρᾶξις quaedam συντασθική. Quas partes Lucano ignotas fuisse nemo contendet,

¹⁾ Harum memoriam sumpsit fortasse e Verg. Aen. VI 637—78, ubi fusiūs describuntur.

²⁾ v. supra p. 49.

³⁾ v. Ribbecki verba (*Geschichte der römischen Dichtung* III 1892 p. 115): ‘Aus einem Zauberbuch (und es gab ja eine unermessliche Litteratur solcher Art) muss er (sc. Lucan) sich gründlich unterrichtet haben, denn seine Schilderung ist aus dem vollen geschöpft . . . er hat seinen Stoff gründlich ausgebeutet.’ Vide etiam supra p. 38 adn. 1. De libris magicis a poetis Romanis adhibitis Nordenus quoque verba fecit, quae exscripti supra p. 39 adn. 5; apud Lucianum magus quidam narrat, quomodo adiurationen instituerit τας ἡβῶντος λαζῶντος εἰοὶ δέ ποι Αἴγιπτοι μάτα πολλαὶ περὶ τούτων φιλοψ. c. 31).

licet desit phylacterium. id vero non erat cur adhiberetur ab Erichthone, quae sibi persuasum habet se id quod spectet esse perfecturam neque ulla vi maiore se posse impediri.¹⁾ Pro sacrificio autem intercedit actio, quae fusius describitur inde a vs. 667 sqq., ubi caesi militis corpus praeparatur, ut anima ex inferis revertatur. quam actionem excipit incantatio satis ampla (*δ λόγος*) inde a vs. 695.

Quae cum ita sint, pro certo habeam esse adhibitum a Lucano librum quendam magicum. Qui qualis fuerit, ad hunc diem accuratius dicere non possimus, sed manifestior fortasse res erit, cum plures papyri magicae in lucem prodierint atque novas nos sagarum artes edocebunt. Hodie satis habebo, cum in fine addiderim exemplum necromanteae, quod quamvis in singulis differat in universum tamen cum Lucano consentit e Papyro Parisina repetitum, cuius versibus 1390—1495 docemur, quo modo heroes, gladiatores, alii violenta morte interfici evocandi sint ad amatoriam artem magicam perficiendam.

Αγωγὴ ἐπὶ ἡρῷων²⁾ ἢ μονομάχων³⁾ ἢ βιαίων.⁴⁾

Καταλιπὼν ἀπὸ τοῦ ἄρτου οὐ ἐσθίεις δλίγον καὶ κλάσας ποιήσον εἰς ἔπιτὰ ψωμούς, καὶ ἐλθὼν ὅπου ὕρωες ἐσφάγγοσαν καὶ μονόμαχοι καὶ βίαιοι λέγε τὸν λόγον εἰς τὸν ψωμούς καὶ ἐπιτε καὶ ἔρας κόπρια⁵⁾ ἀπὸ τοῦ τόπου ὅπου πράσσεις βάλε ἔσω παρ' αὐτὴν ἡς ποθεῖς καὶ πορευθεῖς κοιμᾶ· ἔστιν ὁ λόγος ὁ λεγόμενος εἰς τὸν ψωμούς.

Μοίραις, Ηγάγαις, Βασκοσύναις, Λοιμῷ, Φθόνῳ,

versus aliter divisi sunt a me atque a librario papyri cuius versuum numeros addere ut non necessarium omisi.

vs. 5 ποιεῖs P, ποθεῖs em. W.

¹⁾ Luc. VI 527 sq.:

'Omne nefas superi prima iam voce precantis concedunt carmenque timent audire secundum.'

²⁾ Vide Pap. Par. 2732 sq.:

καὶ τινὲς ἡρῶιν ἔθυσον ἀγραῦοι τε ἀπιδεῖ.

³⁾ Gladiatores in rebus magicis saepius usurpari docuit O. Jahn *Ber. d. sächs. Ges. der Wiss. phil.-hist. Kl.* 1855 p. 95; vide supra p. 46 adn. 5.

⁴⁾ v. supra p. 42 sq.

⁵⁾ Kuhnert, Mus. Rhen. IL 1894 p. 46: *die Erde, in die etwas von dem Todten übergegangen ist, ist dadurch . . . zauberkräftig.*

γεθιμένοις, ἀώροις, βιομόροις πέπτω τροφάς.
 τριπάραντα νεκτία, βορβοροφόρβα Παρθένε,
 10 πλειδούχε Περσειφάσσα, Ταρτάρου κόρη,
 γοργῶπι δεινή πυριδρακοντόζωτε παι·
 ἐκ τῆς τροφῆς ἔματος καταλείψαντα
 δάκρυσιν ἔμιξα καὶ στενάγμασιν πικρῶς,
 15 ὅπως με καρπίσῃσθε βασάνοις ἐχόμενον
 ἥρωες ἀτιχεῖς, οἵ ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ
 συνέχεσθε λειψίδωτες ἀλλοιόμοροι,
 ὡς καρπίσασθε τὸν πονοῦντα καρδίαν
 ἔνεκεν τῆς δεῖνα τῆς ἀσεβοῦς καὶ ἀνοσίας,
 ἄξατε οὖν αὐτὴν βασανίζομένην διὰ τάχους.

20 ειονταβαθμόν τακερβά· αἰραμια· λαλαιοθ· ιωσαχωτον·
 αλλαλεθω· καὶ σὲ νορία βορβοροφόρβα· ονυατρα καβιβαν βαρας
 εν φνουν μορα· ερεσχιγα νεβοντοσοναληθ·
 Ηέμιφον δ' Ἐρινέ· θρηγογοργονίστρων
 φυχάς καμόντων ἐξεγείρονταν πνοί,
 25 ἥρωες ἀτιχεῖς ἥρωιδες τε διστυχεῖς,¹⁾
 οἵ ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ, οἵ ἐν ταύτῃ τῇ ἱμέρᾳ, οἵ ἐν ταύτῃ τῇ ὕδρᾳ,
 οἵ ἐπὶ τοῖς μυρίνοις σοροῖς, ἐπακούσατε μον καὶ ἐξεγείρατε τὴν
 δεῖνα ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ καὶ ἀγέλεσθε αὐτῆς τὸν ἥδην ὑπονον ἀπὸ
 τῶν βλεφάρων, καὶ δότε αὐτῇ στιγματαν μερίμναν φοβερὰν λέπιην
 30 καὶ μετατίτιστην τῶν ἔμῶν τέπτων καὶ θέλιστην τῶν ἔμῶν θελημάτων,
 ἄχρις ἂν πονήσῃ τὰ ἐπιτασσόμενα αὐτῇ ὑπὲρ ἔμοις, νορία Έπατή

vs. 8 καὶ γεθιμένοις P. γεθιμένοις van Herwerden in Mnemosynes vol. XVI 1888 p. 319 (= H); v. A. Dieterich, de hymnis Orphicis Lips. 1891 p. 49 (= D). quorum uterque versibus constituendis operam navavit.

vs. 9 βορβοροφόρβα P. βορβορόφορβε H. βορβοροφόρβα D. vs. 12 ο δειν εν της P. ο δειν del. Wuensch εντον P. corr. Wuensch. vs. 13 τραχων P. δάκρυσιν Gu. Kroll, Philol. LIV 1895 p. 563. εμίξει P. ἔμιξα Wuensch.

vs. 14 οτον P. ώς H. αντον P. αε Wuensch. vs. 15 οε εν το δεῖνα τοτω P. corr. H; v. infra vs. 26 οἱ ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ. vs. 16 λυμφωτες P. λευκητες H. ειλοποιοροι ατρετεις τον δεινα P. corr. H. vs. 17 ώς add. Wuensch. κινησιαθη P. κινητικαθη H. vs. 22 ερ γρον, supra εν scriptum βι P. vs 23 ογγογοργονοτεων P sec. W progr. vs. 27 τας P. τοις H. σορας, supra α supraser. ο P. vs. 28 αγελεσθαι P. αγέλεσθε H. vs. 31 επιτασσομενη P. επιτασσόμενα W.

¹⁾ v. Luc. VI 730 ubi furiae compellantur ‘non agitis saevis Erebi per inane flagellis infelicem animam?’

φορβα φορβα βαρβαρω φωρφωρ φωρβαε εινοδια, κυιων μελαινα.
 έπαρ δε ταῦτα πουίσας ἐπὶ τρεῖς ἴμέρας μηδὲν τελῆς, τότε τῷ
 ἐπανάγνω χρῶ τούτῳ. ἐλθὼν γὰρ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ πουί-
 σας πάλιν¹⁾ τὸ τῶν ψωμῶν τότε ἐπίθινε ἐπὶ ἀνθράκων παλπασίνων 35
 βόλβιτον βοδὸς μελαίνης καὶ λέγε ταῦτα καὶ πάλιν ἄρας τὰ κόπται
 ἔπιτε ὡς οἴδες. ἔστι δὲ τὰ λεγόμενα ἐπὶ τοῦ ἐπιθέματος ταῦτα·
 Ἐρμῆ χθόνιε καὶ Ἐκάτη χθονία καὶ Ἀχέρων χθόνιε καὶ ὕμιναράγοι
 χθόνιοι καὶ θεὲς χθόνιε καὶ ἥρωες χθόνιοι καὶ Ἀμφιάρας χθόνιε
 καὶ ἀμφιπόλοι χθόνιοι καὶ πνεύματα χθόνια καὶ ἁμαρτίαι χθόνιαι 40
 καὶ ὄνειροι²⁾ χθόνιοι καὶ ὄρκοι χθόνιοι καὶ Ἀρίστη χθονία καὶ
 Τάρσταρες χθόνιε καὶ Βασκανία χθονία, Χάρων χθόνιε καὶ διάσονες
 χθόνιοι καὶ νέκυες καὶ οἱ δαίμονες καὶ ψυχαὶ ἀνθρώπων πάντων
 ἔρχεοθε σήμερον. Μοῖραι καὶ Ἀνάγκη τελέσατε τὰ γινόμενα ἐπὶ
 τῆς ἀγωγῆς ταύτης, ὅπως ἀξιητέ μοι τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα ἔμοι τῷ 45
 δεῖνα τῆς δεῖνα (κοινόν) ὅτι ἐπικαλοῦμαι.

· ὁ, Χάρος ἀρχέγονος, Ἐρεβος, φρυνὶὸν Σινγός ὄδωρ,
 ἡ τ' Ἄιδος λίμνη, ἀχερούσια νάματα Λήθης,
 Πλούτες καὶ Κούρα χθονία, Ἐκάτη, τε καὶ Ἐρμῆ,
 Μοῖραι καὶ Πονατ, Ἀχέρων τε καὶ Αἰακὲ κλείθρων 50
 αἰδίων σὺ πνήμωνε φύλαξ πλειδοῦχε τ' Ἀρούρι
 θαττον ἀνοιξον.

Ἀναπέμψατέ μοι τῶν νεκύων τούτων εἶδωλα πρὸς ὑπῆρχσιαν ἐν
 τῇ ἄρτι ὥρᾳ ἀνυπερθέτως, ἵνα πορευθέντες ἀξωσί μοι τῷ δεῖνα
 τὴν δεῖνα τῆς δεῖνα (κοινόν). 55

Ίσις ἔβη συνγόμενον ἀδελφὸν ἔχονσα ἐν ὄμοις
 Ζεὺς δ' ἐλθὼν ἀπ' Ὄλύμπου ἔστηκε μένων τὰ εἶδωλα
 τῶν νεκύων ὑπάγοντα . . .

vs. 36 βόλβιθος P, βόλβιτος H. vs. 37 <ἐπὶ τοῦ> add. W. vs. 44 γεινό-
 μενα P, γινόμενα H. vs. 47 <ο> supplevi. vs. 48 sqq. νάματα λήθης αχερού-
 σια τε λίμνη, αἴδοντες επατη, καὶ πλούτεν καὶ κούρα ερμη, χθονίες μοῖραι καὶ
 πονατ αχερον τε καὶ αἰακὲ πνήμωνε πλειδοῦχοι τῶν αἰδίων θαττον ανοιξον
 πλειδοῦχε τε αρούρι φύλαξ P, versus constituit adiuvantibus A. Dieterich
 et R. Wuensch. vs. 56 η ιως P, omissio articulo van Herwerden versum
 constituit, cui versui alterum hexametrum asserere sum conatus scribendo
 λήθηθορ ἀπ' Ὄλύμπου προ κατείθων απ' ονήρων P. vs. 57 το P, τὰ ego.

¹⁾ Habes iteratam actionem; v. Luc. VI 730sqq.

²⁾ Inspicias Nordeni comment. Verg. Aen. VI 896.

πρὸς τὴν δεῖνα καὶ ποιοῦντα τὸ δεῖνα πρᾶγμα (κοινόν). Ἰλθον
 60 πάντες θεοὶ ἀθάνατοι καὶ πᾶσαι θεαὶ ἴδειν τὰ εἰδώλα τῶν νε-
 κύων τούτων. μὴ μέλλετε οὖν μηδὲ βραδύνητε, ἀλλ’ ἀποπέμπε-
 τε θεοὶ τὰ εἰδώλα τῶν νεκύων τούτων ὅπως ἀπελθόντα πρὸς τὴν
 δεῖνα ποιήσωσι τὸ δεῖνα πρᾶγμα (κοινόν), διτι ὑμᾶς ἐξօρκίζω
 κατὰ τοῦ Ἰάω καὶ τοῦ Σαβαὼθ καὶ Ἀδινοῦ πατραξῖλυτρα·
 65 βουλεφασματικούς. σαλκη αἰδονταξ σεσενγεν λόγος βαλιαβα ερεχ-
 χαρνοι· αβε φιδονμα· σαλβαχθιεισερσε φαθω· εισερ δαωμι σισι-
 φνα· σισα εδουρβε· αχχαφιτωνης αβε . . ιφνουρβα σαβαλδενα θι
 θιρουφι ἀναπέμψατε τὰ εἰδώλα τῶν νεκύων τῶνδε πρὸς τὴν
 δεῖνα τῆς δεῖνα, ὅπως ποιήσωσιν τὸ δεῖνα πρᾶγμα (κοινόν).

vs. 59 *versum heroicum latere putat Wuenschius* *talem qualem*
Ἰλθον μὲν πάντες τε θεοὶ πᾶσαι τε θέατραι.

Der anhängende Verlagsbericht
sei besonderer Beachtung empfohlen.

Der anhängende Verlagsbericht
sei besonderer Beachtung empfohlen.

Esh. 21.9.62.

CIRCULATION DEPARTMENT

BL   Religionsgeschichtliche Versuche
25   und Vorarbeiten
R7

Bd. 2

Heft 3

CIRCULATE AS MONOGRAPH

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
